

Opgaven

Al sinds de jaren negentig van de vorige eeuw werken diverse partijen binnen het Hunzedal aan opgaven voor water, natuur en landbouwstructuurverbetering. In 2015 heeft de provincie samen met gebiedspartners voor alle gebieden in Drenthe geïnventariseerd wat de toen nog resterende opgaven waren. Per gebied zijn de daarvoor noodzakelijke maatregelen vastgelegd in de Raamovereenkomst Plattelandsontwikkeling Drenthe.

Programma Natuurlijk Platteland

Met het programma Natuurlijk Platteland wordt invulling aan deze overeenkomst gegeven. De doelstellingen voor de Kaderrichtlijn Water (KRW), Waterbeheer 21e eeuw en Natura 2000 zijn in de natuuropgave verwerkt. Daarnaast moet de waterbeheersing voor de landbouw waar mogelijk worden verbeterd. Bovendien is niet alleen de natuur, maar ook een veilige drinkwaterwinning gebaat bij verbetering van de waterkwaliteit.

Tussenstand

In het verleden is al een behoorlijk deel van de percelen voor water en natuur op vrijwillige wijze verworven en zijn veel

hectares geruimd ten behoeve van landbouwstructuurverbetering, veelal door ruime inzet van het kavelruilinstrument. Delen van de Hunze zijn inmiddels ingericht. Rond het Zuidlaardermeer zijn grote waterbergingsgebieden ingericht zoals de Onner- en Oostpolder, de Westerbroekstermadepolder en de Kropswolderbuitenpolder. Daarmee is het boezemgebied uitgebreid met zo'n 125 ha. Ook in het Hunzedal zelf is al waterberging gerealiseerd, bijvoorbeeld in het Torenveen, het Annermoeras en bij LOFAR. Het natuurgebied Tussenwater kan 1,3 miljoen kuub water bergen.

In totaal bedraagt de natuuropgave 1.100 ha. De resterende verwervings-/

functieveranderingsopgave is 304 ha groot en de inrichtingsopgave 520 ha. De totale realisatie dient in 2027 te zijn afgerond.

Beleidsambitie en omvang

De ambitie, zoals omschreven in de Hunzevisie, is dat van bron tot monding een herkenbaar en beleefbaar beekdallandschap met hoogwaardige natuur, waterbeheersing en een sterke regionale economie, inclusief landbouw, recreatie, wonen/werken, energie en andere functies, tot stand komt. Uitgangspunt voor het Hunzedal is één samenhangend robuust en klimaatbestendig watersysteem. De Hunze is in dat watersysteem een kronkelende beek

(langzaam stromende laaglandbeek, type R-5 volgens de KRW-systematiek) omgeven door voedselrijke moerassen, broekbos en hooilanden. Een beekdal als één systeem beschouwen, betekent in de systematiek van het programma Natuurlijk Platteland dat het als één project wordt aangemerkt. In dat project zijn de opgaven vervolgens verdeeld in deelgebieden op basis van geografische ligging en eigendomssituatie.

Belangrijkste doelen en opgaven voor het systeem

- Inrichting van het beeksysteem van de Hunze tot een meanderende en stromende rivier met inundaties in de winter zonder overlast voor

omliggende gebieden te veroorzaken.

- Circa 800 hectare natuurontwikkeling. Er wordt uitgegaan van ecosysteemtypen 'Moeras, struweel en groot water' en 'Grasland met klein water'. Verder zijn de te nemen maatregelen gericht op herstel van de natuurlijke loop van de Hunze.
- Vrije vismigratie door het opheffen van vismigratieknelpunten en door uitbreiding van paai- en opgroeimogelijkheden.
- Verbetering van waterkwaliteit en ecologie van de Hunze en het Zuidlaardermeer (Natura 2000) zodat wordt voldaan aan KRW-, Natura 2000- en NNN-doelen.
- Verbetering van de inrichting voor natuur en landbouw.

- Behoud en verbetering van de drinkwaterwinning, zowel kwalitatief als kwantitatief.
- Robuuster maken van het watersysteem zodat het toekomstbestendig is (klimaatadaptatie).
- Vergroting van de veiligheid van het stedelijk gebied (bijvoorbeeld Groningen) langs de Eemskanaal-Dollardboezem door het creëren van extra bergingsruimte in het Hunzedal.
- Waterconserving door het water langer vast te houden via een vertraagde afvoer (in totaal 1,7 miljoen m³).

Programma van Eisen & Uitgangspunten

In het Programma van Eisen en Uitgangspunten worden de belangrijkste wettelijke voorwaarden en overige doelen, eisen, wensen en ambities voor inrichting omschreven die in de Landschapsvisie tot uiting moeten komen. Het geeft richting aan de visie en legt de verschillende belangen van alle betrokken partijen vast. Daarmee fungeert dit Programma van Eisen en Uitgangspunten tevens als communicatiemiddel en 'routeplanner' voor betrokken partijen.

Wettelijk

- Realisatie natuur en natuurdoelen (NNN/N2000)
- Behalen waterdoelen (KRW)
- Opgave waterberging (WB21)

Samenhang met trends en maatschappelijke opgaven

- Verschillende trends en maatschappelijke opgaven hebben grote ruimtelijke impact op het Hunzedal. De belangrijkste en voor het gebied meest onderscheidende waar rekening mee dient te worden gehouden:
- Energietransitie: van fossiele naar hernieuwbare energiebronnen, Regionale Energie Strategie.
- Landbouwtransitie: stikstofproblematiek, verduurzaming, dierenwelzijn, klimaatadaptatie, natuurinclusieve landbouw, kringlooplandbouw.
- Achteruitgang in biodiversiteit.
- Klimaatverandering: grotere weersextremen, watertekort- en overlast, ecologische veranderingen als gevolg van stijgende temperaturen.
- Participatieve samenleving.
- Verstedelijking en vergrijzing/ontgroening.
- In het ontwerp onderzoek zijn de mogelijke ruimtelijke gevolgen van deze trends en opgaven voor de toekomst in scenario's verkend. In een separaat Evaluatiedocument wordt dat nader toegelicht.

Gebiedsanalyse

- De landschappelijke ondergrond dient als basis: geomorfologie, reliëf, bodem en watersysteem zijn leidend voor toekomstige ontwikkelingen.

Landschapshistorie

- De landschappelijke ondergrond en de typerende karakteristieken van het (historische) cultuurlandschap vormen een kader voor toekomstige ontwikkelingen.

Landschapsbeleving

- Het Hunzedal moet herkenbaar zijn tussen Hondsrug en randveenontginning én tussen bron en Zuidlaardermeer.
- De Hunze moet zichtbaar zijn als drager van het gebied.
- Herstel van de herkenbaarheid van het landschap en vergroting van de belevingswaarde van het gebied als woon- en leefomgeving. Doordat het gebied wordt omgevormd naar een gevarieerd en fraai beekdal waar verschillende gebruiksfuncties naast elkaar kunnen bestaan, neemt de belevingswaarde toe. Ook bever, otter, kraanvogel en andere soorten dragen hun steentje bij.

Water en natuur

- Het watersysteem functioneert zo natuurlijk mogelijk en hangt hierdoor sterk samen met de landschappelijke ondergrond. De Hunze wordt hersteld als levende beek inclusief kenmerkende processen als sedimentatie en erosie, stroming en periodieke overstroming. Het watersysteem is de sturende factor bij de ontwikkeling van procesgerichte, dynamische en voedselrijke natuur. Het dal van de Biebzra in Polen dient als referentiebeeld.
- De waterhuishoudkundige relatie tussen Hondsrug en Hunzedal - toestroming van grondwater tot in maaiveld in het beekdal - en de ecologische gradiënt daartussen worden hersteld. In samenhang daarmee vindt (lokaal) herstel van kwelafhankelijke natuur plaats.
- Er komt een grote variatie aan natte, overwegend voedselrijkere natuurtypen die een uitdrukking zijn van het watersysteem, de variatie in bodemopbouw, het reliëf en het gevoerde beheer.
- In een aantal gebieden of zones buiten het NNN is experimenteeruimte om natuur te verweven met landbouw, recreatie, wonen en energie. Het gaat daarbij niet om uitbreiding van het NNN; de ruimte voor de huidige functies blijft bestaan.

- Er zijn zoekgebieden voor de mogelijke aanleg van nieuwe bossen voor de reductie van de CO₂-uitstoot.

Landgebruik

- De sterke ruimtelijke scheiding van landbouw en natuur wordt verzacht; beide functies zijn groene functies. Ze maken gebruik van hetzelfde substraat en hebben baat bij een watersysteem en een bodem die robuust en gezond zijn.
- Er wordt gestreefd naar een mozaïek van landbouwwormen, van extensief, circulair en natuurinclusief naar regulier en alles daartussenin. Zo ontstaat ruimte voor een maatwerkoplossing voor individuele agrariërs op basis van hun wensen, kennis, voorkeuren en uitgangssituatie.
- De landbouw is robuust, toekomstgericht, divers en grondgebonden, gebaseerd op een duurzaam gebruik van watersysteem, bodemopbouw en reliëf.
- Landbouw is zoveel mogelijk circulair binnen het Hunzedal en waar nodig in een bredere regio.
- Landbouw speelt waar mogelijk en wenselijk een rol in de realisatie en ontwikkeling van aanvullende natuurwaarden rond het NNN, passend binnen de bedrijfsvoering.
- Het Hunzedal biedt experimenteeruimte voor nieuwe landbouwvoor-

men, bijvoorbeeld onder de vlag van de Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw (zie kadertekst, de Agenda Boeren, Burgers en Biodiversiteit, Agro Agenda Noord-Nederland en Duurzame Melkveehouderij Drenthe), die op termijn tot nieuwe verdienmodellen kunnen leiden. Collectieve organisatievormen zijn daarbij een hulpmiddel.

Recreatie

- Een integraal ontworpen netwerk ontsluit het Hunzedal voor de recreant en draagt bij aan de gebiedsidentiteit.
- Dit netwerk biedt aanknopingspunten voor de ontwikkeling van recreatieve voorzieningen.

Duurzame energie en klimaatadaptatie

- Er wordt ingezet op mogelijkheden om duurzame energie te combineren met natuur en te positioneren op gebieden die onderhevig zijn aan veenoxidatie, verdroging of overstroming.
- Duurzame energie wordt toegestaan wanneer dit strategische voordelen oplevert voor natuurrealisatie, waterberging en/of de transitie naar natuurinclusieve landbouw.
- De ontwikkeling van duurzame energie kan als structurerend element eveneens voorzien in vergroting van

de herkenbaarheid van het landschap.

- Nieuwe ontwikkelingen op het gebied van energieproductie volgen de Regionale Energie Strategie die de provincie, gemeenten, waterschappen, energiebedrijven, maatschappelijke organisaties, inwoners en ondernemers samen opstellen voor de provincie Drenthe (zie kadertekst op pagina 91).

Wanneer is het succesvol?

- Het deelprogramma is succesvol als de biodiversiteit en de mogelijkheid om water vast te houden en te bergen zijn toegenomen, als de waterkwaliteit en de waterhuishouding voor landbouw en natuur zijn verbeterd en als recreatiemogelijkheden aansluiten bij de behoefte.

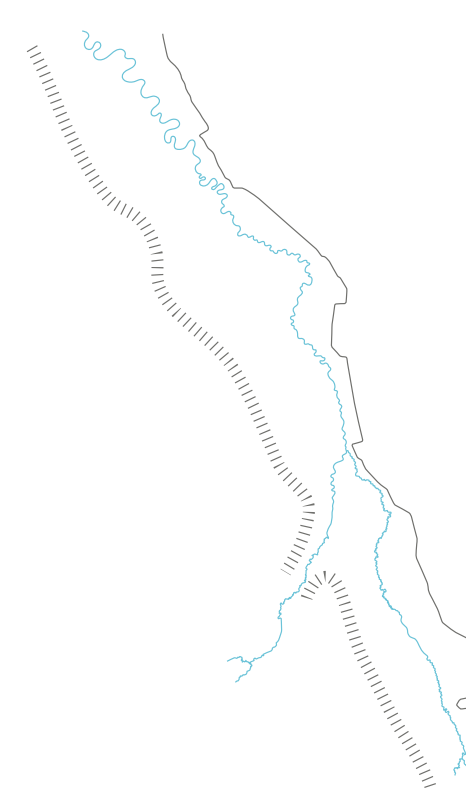
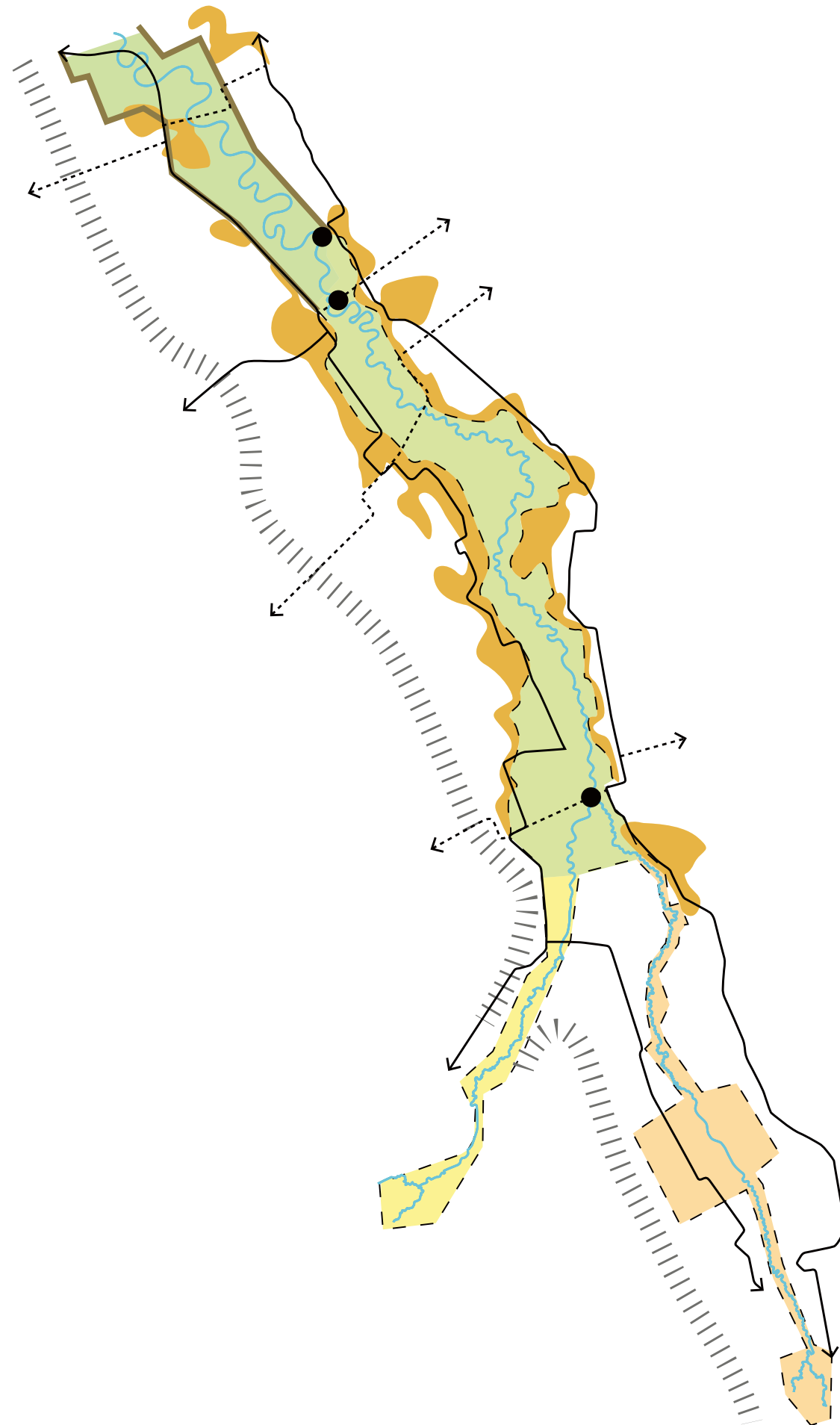
HOOFDSTUK 5

Visie

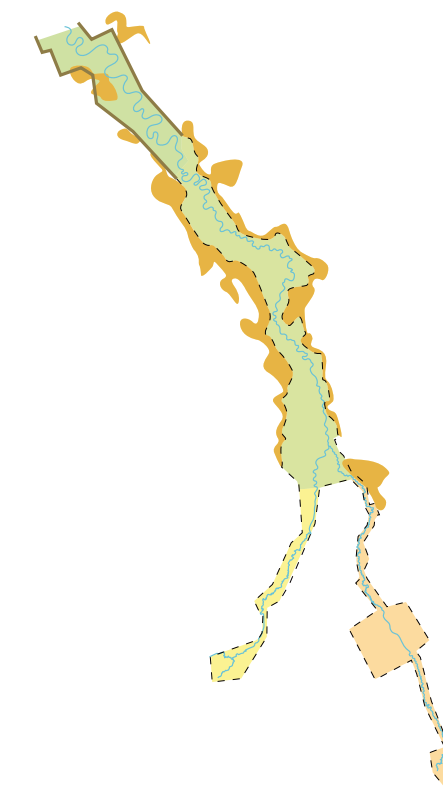
Ruimtelijk concept

De gebiedsbeschrijving en ontstaans- en ontginningsgeschiedenis van het gebied, de analyse van thema's als water, natuur en landgebruik en de in hoofdstuk 4 omschreven vertrekpunten voeren naar de kern van dit boekwerk: de Landschapsvisie. In deze visie rust het concept voor de ruimtelijke organisatie van het Hunzedal op drie pijlers.

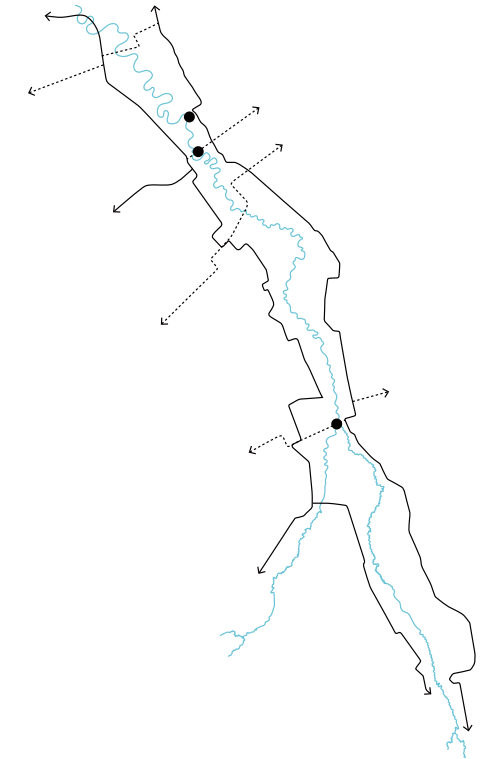
1. Herkenbare randen

Handhaaf en versterk de herkenbare randen van het Hunzedal. Versterk het onderscheid tussen de Hondsrug, de randveenontginning en de Veenkoloniën. Op de Hondsrug wordt het beeld bepaald door de hoge ligging en een afwisseling van bossen, boomstructuren als lanen, houtwallen en bomenrijen, erfbeplanting en bebouwing. De randveenontginningen worden gekenmerkt door een doorgaande laan en een afwisseling van erfbeplanting en lintbebouwing.

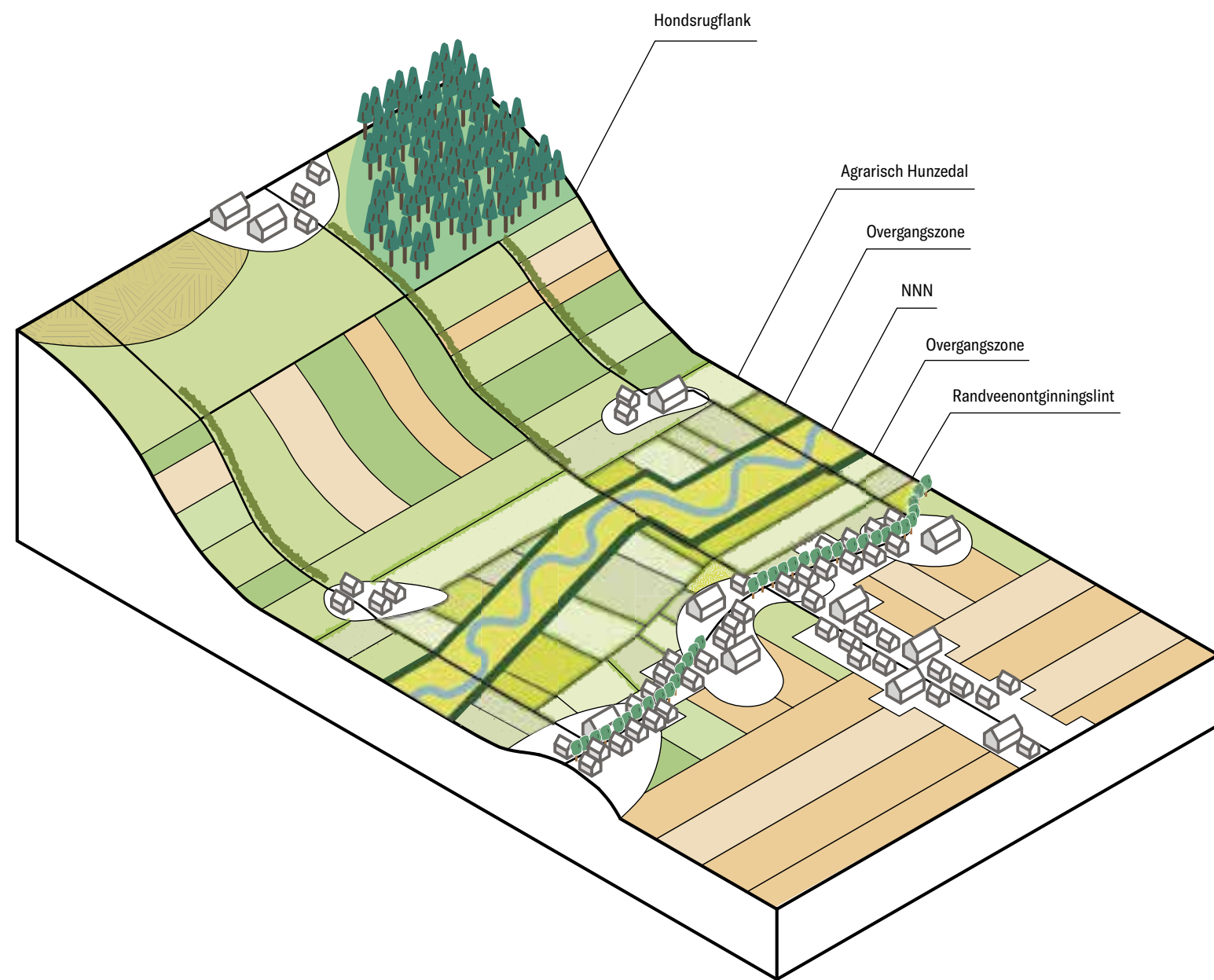
2. Landschappelijke ondergrond en watersysteem als basis

Stel de landschappelijke ondergrond (geomorfologie en bodem) en het watersysteem centraal als basis van het Hunzedal. De zandruggen in deze ondergrond vormen aanleiding voor uitbreiding van de 'invloedsfeer' van de Hunze. Tussen de zandruggen en de NNN-begrenzing langs de Hunze ontstaat zo een overgangszone waar ruimte is voor verweving van landbouw en natuur.

3. Toegankelijk en beleefbaar

Maak de Hunze over haar hele lengte in één vloeiende beweging beleefbaar. Het Hunzedal vormt een toegankelijke eenheid, zowel vanaf de Hondsrug als vanuit de Veenkoloniën. Op belangrijke punten worden plekken gemaakt die de beleefbaarheid van de Hunze verhogen en die voorzien in een betere recreatieve ontsluiting van het gebied.

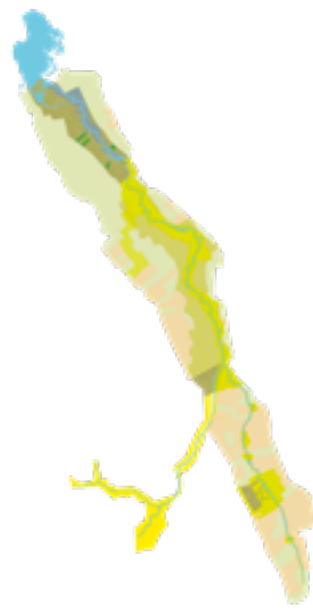

Overgangszone

De Landschapsvisie introduceert over de hele lengte van het Drentse deel van de Hunze een overgangszone tussen 'puur natuur' (NNN) en 'puur agrarisch gebied'. In deze zone is ruimte voor verweving van natuur en functioneel grondgebruik, voor de introductie van nieuwe functies en voor experiment. Dit is de plek voor innovaties, meervoudig ruimtegebruik en tegelijkertijd voor landschappelijke verzachting van overgangen tussen landbouw en natuur.

Voor het natuurlijker maken van het watersysteem kan de nieuwe zonering van NNN - overgangszone - agrarisch grondgebruik als faseringsschema worden gehanteerd. Peilverhoging of verbreding van het boezemgebied vindt dan eerst binnen het NNN plaats, vervolgens in de overgangszone en uiteindelijk over de hele breedte van het dal. Diezelfde fasering kan worden gebruikt voor bijvoorbeeld de transformatie naar natuurinclusieve landbouw; eerst experimenteel in de overgangszone en later over de volle breedte van het hele Hunzedal.

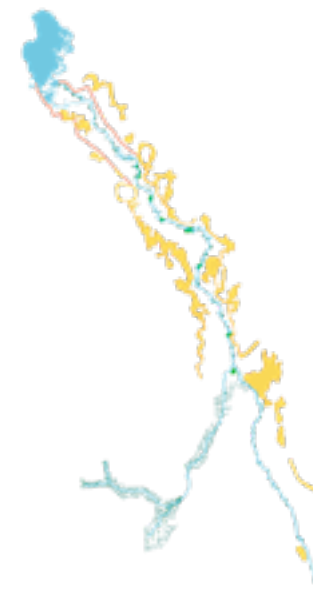
Vier ontwerpprincipes

Natuurlijk Hunzedal

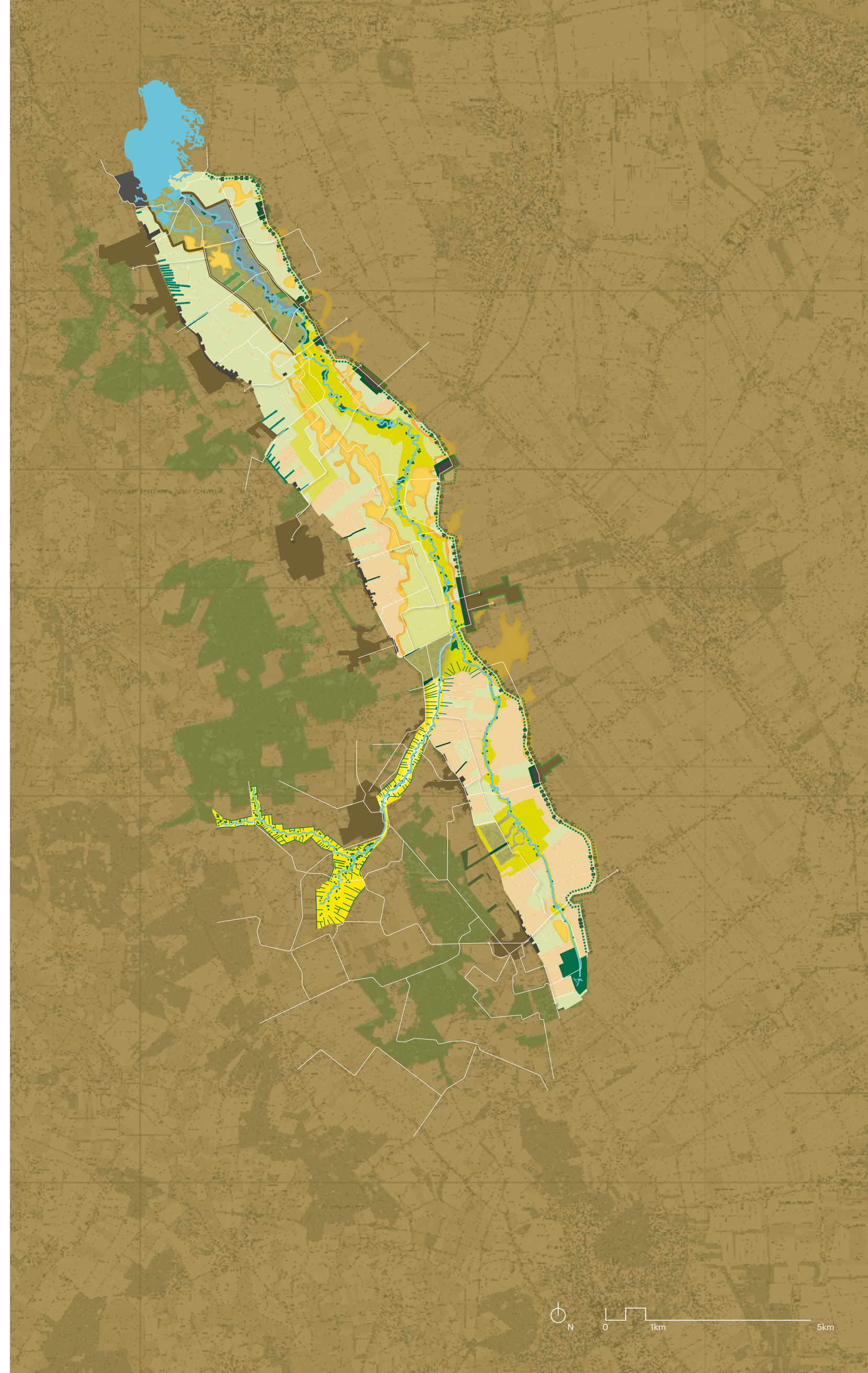
Onderscheidende randen

Herkenbaar Hunzedal

Beleefbaar Hunzedal

Natuurlijk Hunzedal

- Hunze
- Moeras
- Broekbossen
- Oeverbeplanting
- Droge schraalgraslanden
- Kruiden- en faunarijk grasland
- Kruidenrijke akkerranden
- (Natuurinclusieve) landbouw
- (Natuurinclusieve) veeteelt
- Paludicultuur

Onderscheidende randen

- Beplanting dorpskernen
- Laanbeplanting en houtwalstructuren
- Vista's bij afwezigheid of verdunning laanbeplanting
- Houtwalstructuren haaks op de Hondsrug

Herkenbaar Hunzedal

- Dijklichamen
- Natuurlijke zandkoppen en ruggen
- Broekbossen

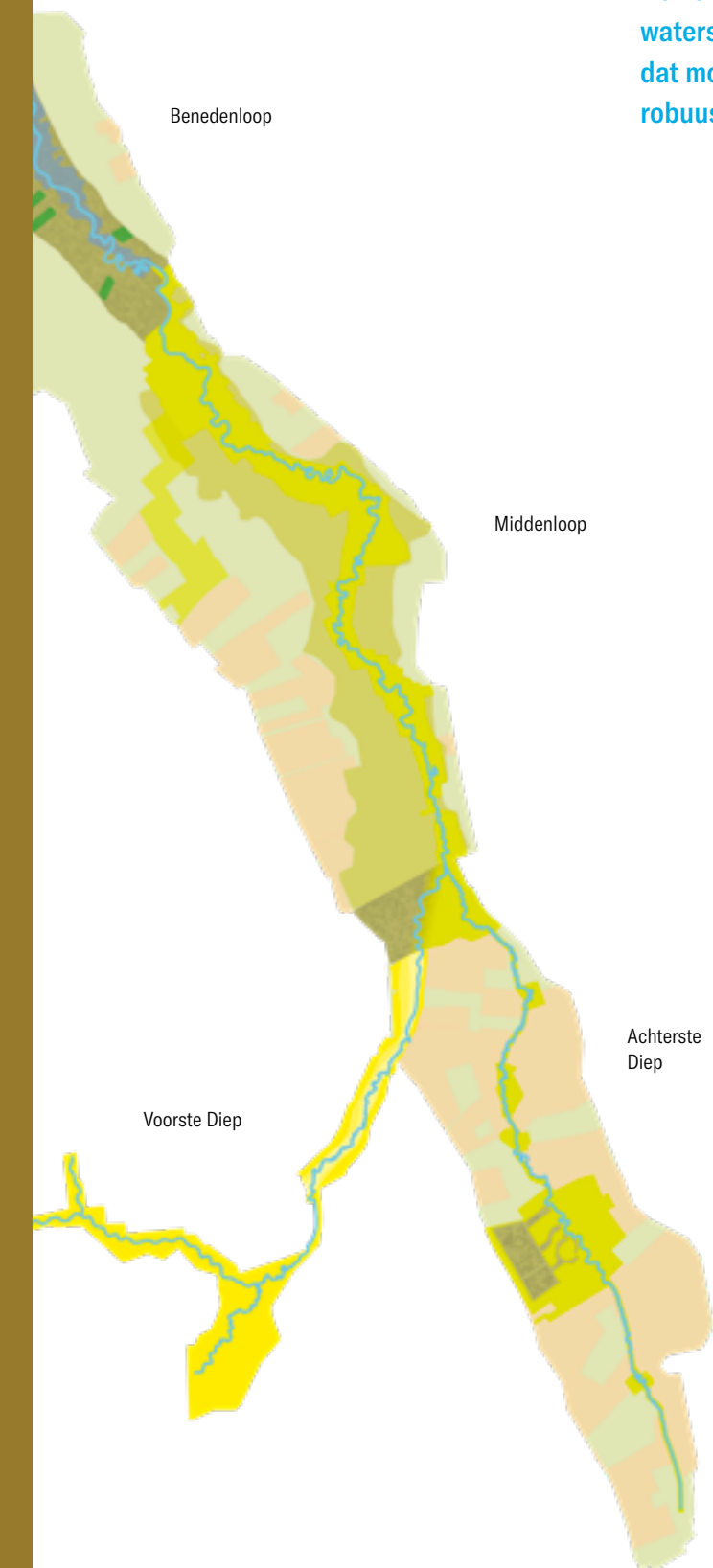
Beleefbaar Hunzedal

- Fietsroutes
- Poorten tot het gebied

Natuurlijk Hunzedal

De kern van de Landschapsvisie is het streven naar een zo natuurlijk mogelijk watersysteem. Uitgangspunt is een meanderende beek in beektrajecten waar dat morfologisch en historisch verklaarbaar is. De beek vormt de basis voor een robuuste doorgaande ecologische verbindingszone in het NNN.

Het Hunzedal is op te delen in vijf hoofdeenheden, die elk een eigen positie in het natuurlijke systeem hebben:

1. Het Voorste Diep inclusief Bronnegermaden

Het Voorste Diep is een ingesneden bovenloop met veel verhang en meandering, in een halfnatuurlijk cultuurlandschap met veel kwel en potentie voor schraalgraslanden. In principe volgt het peil de natuurfunctie. In deze bovenloop is in 2012 het natuur- en waterbergingsgebied Mandelanden ingericht. De beekloop is hersteld en houtwallen zijn opgeknappt of nieuw aangelegd.

2. Het Achterste Diep

Het Achterste Diep is een ingesneden bovenloop met beperkte meandering in een open agrarisch cultuurlandschap met - al dan niet natuurinclusieve - akkerbouw in de hoofdrol. Voor het NNN is een inrichtingsschets volgens een 'stapstenenmodel' ontwikkeld, waarbij de stapstenen bestaan uit moerasedementen met riet en broekbos. In principe volgt het peil zoveel mogelijk de landbouwfunctie. Bijzondere, al bestaande natuurgebieden met hoge natuurwaarden zijn het LOFAR-gebied en de Zoersche Landen. In het LOFAR-gebied is de aanwezigheid van kwel een belangrijke motor van de natuurontwikkeling. In de Zoersche Landen is moerasbos op veenbodem aangelegd, waar het zich vrij kan ontwikkelen.

3. De middenloop: van De Branden tot Spijkerboor

De middenloop is een meanderende beek in een dal dat aan de west- en oostzijde deels op natuurlijke wijze wordt begrensd door dekzandruggen. De huidige kaden worden

overbodig. Het beekdal heeft hier een natter karakter dan de bovenlopen. Natuurinclusieve veeteelt past goed in de overgangszone tussen Hunze en dekzandrug. Op de flanken is ruimte voor reguliere landbouw en akkerbouw. Torenveen-Bonnerklap is een typerend, al bestaand natuurgebied, waar de beekloop is hersteld en waar de beek af en toe door bos loopt. Binnen de dekzandruggen volgt het peil op de lange termijn de natuurfunctie.

4. De benedenloop: van Spijkerboor tot het Zuidlaardermeer

De Hunze meandert hier sterk in een breed, nat tot moerasig dal tussen zandruggen en -koppen en nieuwe kaden als verbinding tussen de zandruggen. De Hunze krijgt de ruimte om tussen de zandruggen en kaden te overstromen. De landbouw heeft zich aan het natte karakter aangepast. Dat geldt ook voor andere functies. Zo vindt energieopwekking via drijvende zonnepanelen plaats en wandelen recreanten over vlonderpaden. In de benedenloop zijn al verschillende natuur- en waterbergingsgebieden aangelegd, zoals Tus-schenwater. Het peil volgt dus binnen de dekzandruggen op de lange termijn de natuurfunctie.

5. Zuidlaardermeer

Het Zuidlaardermeer wordt verder ontwikkeld tot een ecologisch rijk meer, met een weelderige plantengroei, een gezonde visstand, met rondom robuuste rietoevers met vele, geleidelijke overgangen van nat naar droog en grote veenmoerassen die in open verbinding met het meer staan. Aan de west- en oostzijde heeft de natuur rust en ruimte, aan de noord- en zuidzijde zijn recreatiemogelijkheden. In dynamische zones in het meer zorgt wind voor beweging en golfslag

en voor het openhouden van de vaargeulen. Plantengroei krijgt vooral in de luwere zones kans. Het Zuidlaardermeer is een walhalla voor veel vogelsoorten.

Richting natuurinclusieve landbouw

De trend naar natuurinclusieve landbouw zet naar verwachting door. In de Landschapsvisie wordt tussen het eigenlijke beekdal en de zandruggen in het Hunzedal een overgangszone gecreëerd waarin geleidelijk vermenging van landbouw en natuur kan plaatsvinden. De scherpe scheiding tussen natuur en landbouw wordt daardoor verzacht en dat leidt tot robuustere natuur én robuustere landbouw. De natuur buiten het NNN past bij de agrarische bedrijfsvoering. De grond blijft landbouwgrond; er is geen sprake van verdringing van landbouw door natuur. Het watersysteem krijgt vooral benedenloops meer 'ademruimte'. Voor natuurinclusieve landbouw is de nabijheid van en dooradering met natuur belangrijk voor het kunnen benutten van ecologische processen in de agrarische productie, denk aan plaagbestrijding, en voor vergroting van de biodiversiteit.

Beleving

Een natuurlijk Hunzedal levert een aantrekkelijk, avontuurlijk en gevarieerd landschap op dat zich onderscheidt van andere beekdalen in Drenthe door de grote maat en schaal van het dal en de robuuste omvang van de natuurgebieden.

uitgelicht

‘Peil volgt functie’ of ‘Functie volgt peil’

Om het verschil tussen een gereguleerd en een natuurlijk watersysteem aan te geven, worden vaak de begrippen ‘peil volgt functie’ respectievelijk ‘functie volgt peil’ gebruikt.

Peil volgt functie is in feite de huidige praktijk van de waterhuishouding. Het waterpeil wordt afgestemd op de belangrijkste functies die in een gebied voorkomen, zodat er geen of zo min mogelijk wateroverlast of -tekort ontstaat. Technisch is dat allemaal mogelijk. Als er genoeg ‘kraantjes’ in het systeem zitten, kan daar naar believen aan worden gedraaid. Dat wil zeggen, zolang de baten - sociaal, economisch of anderszins - opwegen tegen de kosten.

Functie volgt peil betekent een tegenovergestelde benadering. In een volledig natuurlijk watersysteem krijgt het water alle ruimte. Waterpeilen zullen meer fluctueren en meebewegen met de weersomstandigheden. De hoogteligging, de bodemsamenstelling, de diepere ondergrond en grondwaterstromen bepalen dan in combinatie met die ‘vrije’ peilen welke functies waar mogelijk zijn. Sturing is niet meer mogelijk. Dat kan een hele andere ruimtelijke verdeling van functies in het landschap tot gevolg hebben.

In deze Landschapsvisie wordt gestreefd naar een zo natuurlijk mogelijk watersysteem. De vraag is wel of dat volledig haalbaar is. Ruimte is schaars in de huidige samenleving en water is van levensbelang voor veel functies. Waarschijnlijk zal er in Noord-Nederland altijd een zekere mate van sturing nodig zijn, zij het wellicht in robuustere eenheden. Het gebruik van het begrip ‘functie volgt peil’ zorgt geregeld voor verwarring, zo blijkt in de praktijk. In de Landschapsvisie is daarom gekozen voor de volgende begrippen: ‘peil volgt landbouwfunctie’ of ‘peil volgt natuurfunctie’.

De uitgestrekte moeraswildernis van de Zoersche Landen met de 'rationele' Veenkoloniën op de achtergrond

Onderscheidende randen

De randveenontginningen geven een sterk landschappelijk beeld te zien. In het zuidelijke deel, ongeveer van Drouwenerveen tot Exloërveen, zijn de bebouwing en de beplanting dunner. Hier kan de lijn worden versterkt door de laanbeplanting aan te zetten. Mocht zich een woningbouwinitiatief aandienen, dan zou dit deel van het randveenontginningslint een geschikte plek zijn voor verdichting op kleine schaal. Op de overgang van de randveenontginning naar de Veenkoloniën is ruimte voor aanplant van nieuwe bossen binnen het veenkoloniale ontginningspatroon, met daartussen open ruimten. De doorzichten vanuit en tussen de bebouwingslinten en lanen op de omliggende landschappen van het Hunzedal, de Hondsrug en de Veenkoloniën zijn heel waardevol en moeten worden gekoesterd. Door de grote bossen op de Hondsrug en kleinere bossen bij de randveenontginningen krijgt het Hunzedal een duidelijker begrenzing. Ook wordt het verschil in landschap tussen Hunzedal, randveenontginning en Veenkoloniën versterkt.

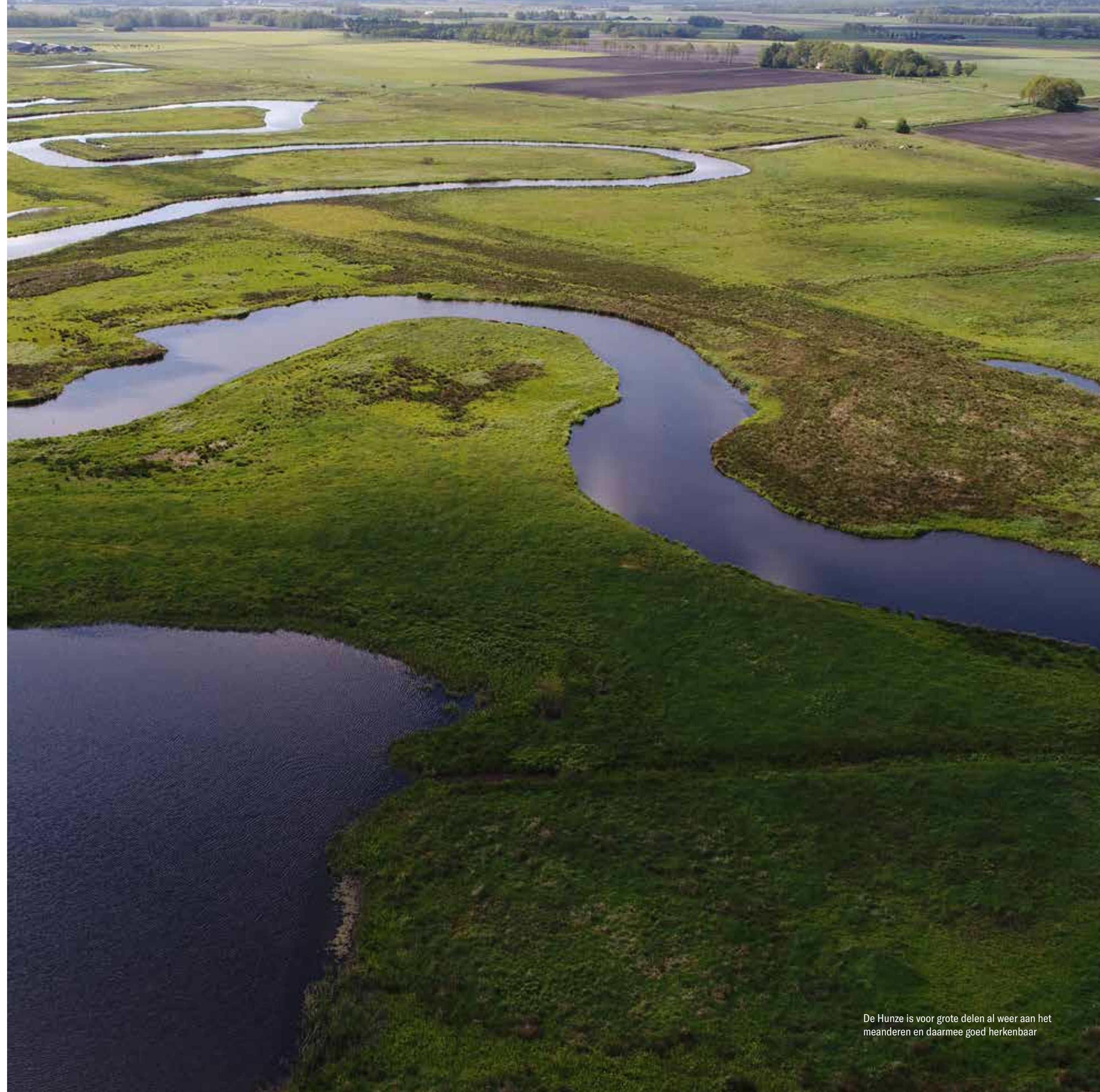
Uitzicht over en weer

De Hondsrug biedt vergelijkbare doorzichten, zij het vanuit een ander, want hoger perspectief. De afwisseling tussen boscomplexen, esdorpen en essen, lintbebouwing en lanen op de rand van de Hondsrug zorgt voor telkens weer een ander beeld van het Hunzedal. In omgekeerde richting is de helling van de Hondsrug prachtig waarneembaar. Het contrast met het open karakter van het Hunzedal is sterk. Toch zijn sommige doorzichten in de loop der tijd door beplanting verdwenen. Om de afwisseling tussen open en besloten delen van het landschap te versterken, zou op de flanken hier en daar wat beplanting moeten worden weggehaald, zodat alleen haaks op de beekrichting liggende houtwallen en lanen van de hooiwegen overblijven. Ook de doorbraak van het dal van het Voorste Diep door de Hondsrug richting het Hunzedal kan worden gemarkeerd door het dal open te maken.

Herkenbaar Hunzedal

Het landschappelijk karakter van de vijf hoofdeenheden wordt bepaald door de wisselwerking tussen ondergrond, watersysteem, natuurwaarden en menselijk gebruik. Herstel van de meandering en het natuurlijk karakter van de beek draagt in hoge mate bij aan het herkenbaar maken van de Hunze als hoofddrager van het Hunzedal.

De beek gaat zich zo weer onderscheiden van de andere waterlopen en kanalen in het gebied. Daarnaast kan de beek pluksgewijs worden beplant met elzen- en wilgenbroekbos. Deze beplanting kan ook spontaan ontstaan als de omstandigheden daar geschikt voor zijn. De natuurlijke omstandigheden bepalen de locatie en de omvang van de broekbosjes (bijvoorbeeld bij veenputten), waarbij als randvoorwaarde geldt dat de beekloop wel zichtbaar moet blijven en dat er geen conflict mag ontstaan met weidevogelstellingen in sommige delen van het gebied. Een solitaire boom of een klein bomengroepje kan soms ook. De doorzichten in het dal moeten open blijven. De bosjes voegen een extra biotoop of natuurtype toe. Dankzij verspreid liggende bosjes is zichtbaar waar de beek door het landschap slingert.

De Hunze is voor grote delen al weer aan het meanderen en daarmee goed herkenbaar

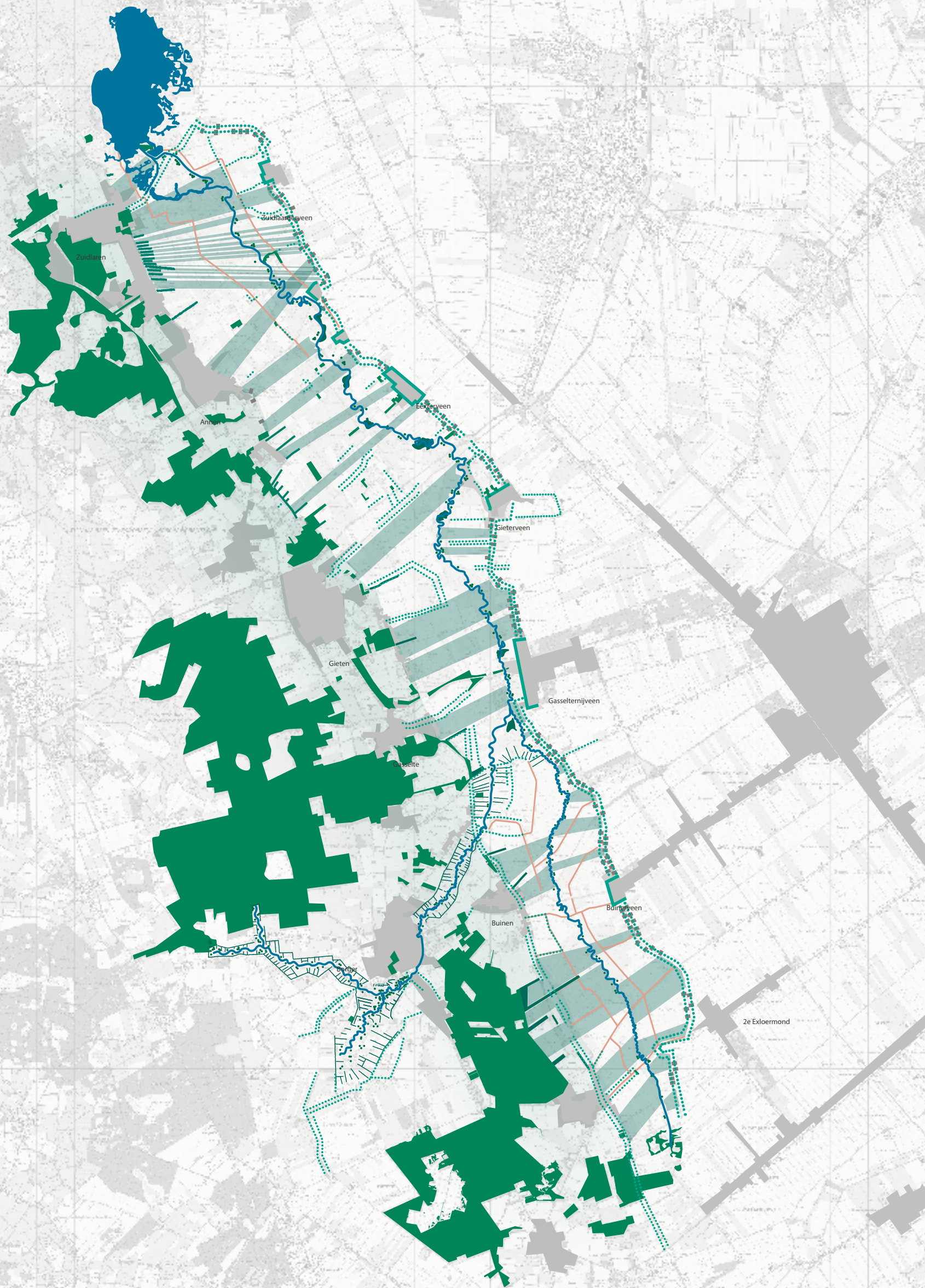
Beleefbaar Hunzedal

De gedachte achter het beleefbare Hunzedal is dat de gebiedsidentiteit verder wordt versterkt. Dat gebeurt door inrichting van het beekdal en hermeandering van de beek in combinatie met andere ruimtelijke voorstellen. Het Hunzedal wordt als eenheid herkenbaar en het onderscheid met de aangrenzende landschapstypen van Hondsrug, randveenontginningen en Veenkoloniën wordt vergroot. Die eenheid kan vervolgens worden benut voor het beter beleefbaar maken van de Hunze door:

- Versterking van het netwerk van fiets- en wandelverbindingen. De studie van Strootman vormt daarvoor de basis; in de Landschapsvisie worden aan deze studie hier en daar wat nuances of voorstellen toegevoegd (zie de Landschapsvisie in thema's). De belangrijkste aanvulling is het streven naar een logische, doorlopende route in de lengterichting van het beekdal die letterlijk en figuurlijk goed te volgen is. De route kruist het beekdal af en toe in oost-westrichting, zodat de beek goed te zien is. De zandruggen en kaden vormen een mooie aanleiding voor het tracé van deze deels nieuwe, deels bestaande route. Tegelijkertijd worden verstoringgevoelige natuurgebieden ontzien.
- Versterking van de mogelijkheden voor langere en/of kortere kano-routes met op-, uit- en overstappunten. Dergelijke voorzieningen mogen niet conflicteren met natuurdoelen.
- Het creëren van of doorbouwen op Hunze Uitrust Plaatsen (HUP) op strategische of kenmerkende plekken nabij de beek, vooral bij de kruisingen van recreatieve routes langs en over de Hunze. Ook worden er Hunze Ontmoetings Plaatsen (HOP) gecreëerd op plekken waar de Hunze goed zichtbaar is of wordt. Dit zijn tevens de plekken waar recreanten te fiets, te voet of via het water langskomen die de Hunze nog niet kennen en die verleid kunnen worden om het gebied in te gaan. Ter info: de begrippen HUP en HOP komen uit eerdere, door DAAD Architecten en ingenieursbureau Sweco uitgevoerde studies voor het Hunzedal.
- Ontwikkeling van zichtbare 'poorten' als entree naar het Hunzedal. Het gaat daarbij niet om een poort als bouwwerk, maar om strategische benutting van de toegangswegen op plekken met een fraai uitzicht op het Hunzedal. Deze poorten markeren de overgangen tussen het dal en aangrenzende landschappen en kunnen een rol spelen in de geleiding en zonering van recreanten. De entrees krijgen een markering in de vorm van belvédères: uitzichtpunten met Hunzespecifiek meubilair en een informatiebord, 'land art' of andere uitingen die iets vertellen of verbeelden.

De Hunze is bij uitstek geschikt om per kano te verkennen.
Deze foto is genomen nabij De Knijpe, tussen Spijkerboor en Zuidlaardermeer

Themakaarten

	Hunze met dijken		Houtwallen
	Bospercelen		Lokaal opgaande begroeiing (els, wig) langs de Hunze
	Zichtlijnen open landschap		kleinschalig cultuurlandschap Voorste Diep
	Lanen		

Landschap

De voorstellen voor het thema Landschap zijn gericht op versterking van de belangrijkste landschappelijke dragers en op maatregelen die daaraan bijdragen:

- Behoud de randen aan de zijde van de Hondsrug en aan de zijde van de randveenontginning. Sta ontwikkelingen toe die de randwerking versterken en die de openheid tussen de randen waarborgen.
- Behoud en versterk de op de kaart aangegeven zichtlijnen.

- Geef de Hunze meer ruimte om als rivier te functioneren en vergroot de herkenbaarheid door lokaal en pleksgewijs direct langs de Hunze opgaande beplantingsstructuren toe te staan; dit onder de eerder vermelde randvoorwaarden. De gewaardeerde openheid en zichtlijnen worden gerespecteerd.
- Gebruik voor het gehele Hunzedal één heldere huisstijl; elementen zoals bebording, zitelementen en hekwerken sluiten aan bij de huisstijl van het Geopark Hondsrug, maar hebben Hunzedal-specifieke kenmerken.

Streefbeelden landschap

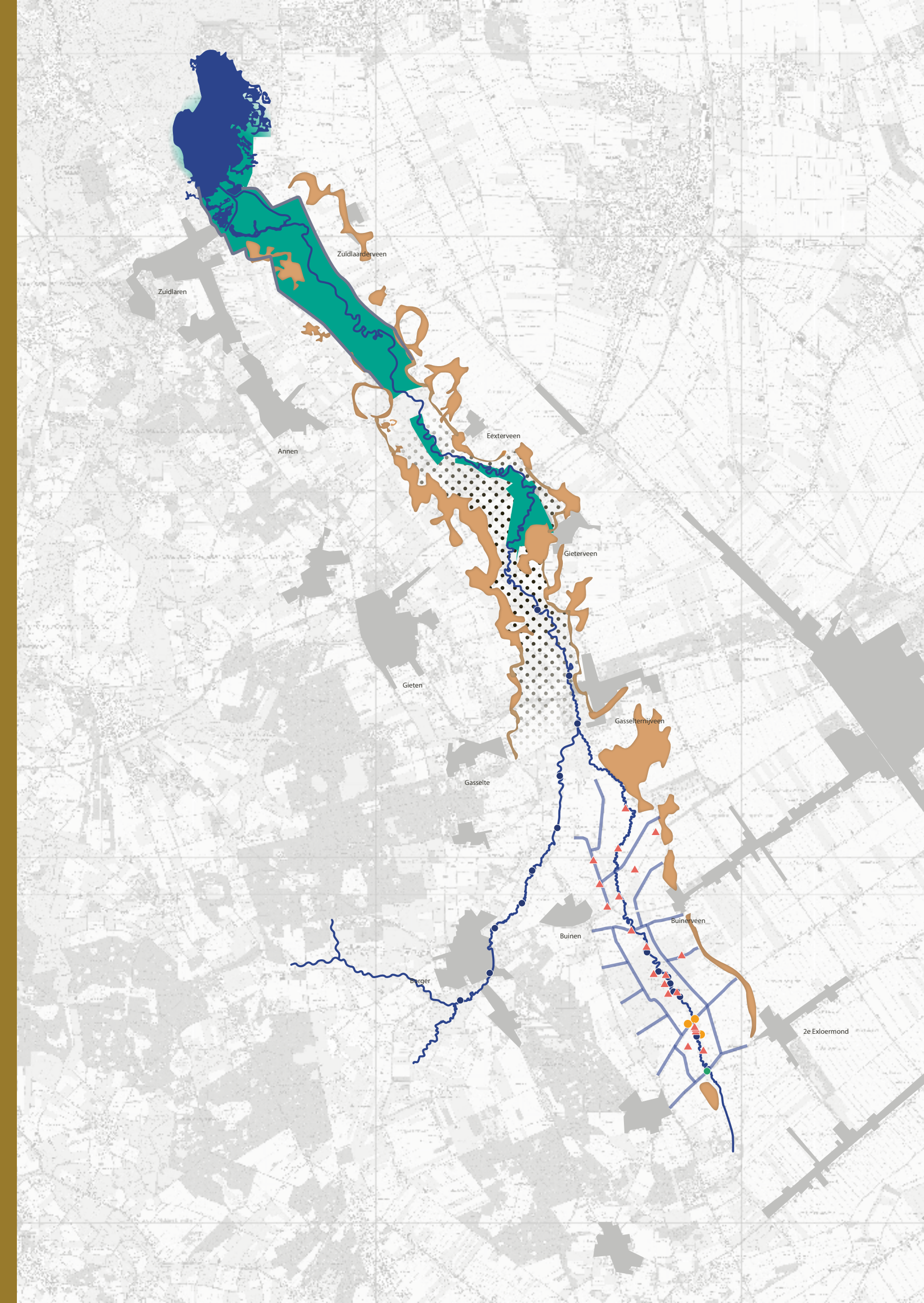
Herkenbare Hondsrugflank van houtwallen, de Hunze is zichtbaar door riet en oeverbegroeiing

Open beekdal met een meanderende Hunze met ecologische oevers, recreatiemogelijkheden en een zachte overgang naar een natuurinclusieve landbouw

Vista vanuit de laanstructuur van het randveenontginningslint op een broekbos langs de Hunze met behoud van zicht op de Hondsrugflank

Water

Het watersysteem is in hoge mate bepalend voor de natuurontwikkeling en het landgebruik. Voor de Hunze is de koers uitgezet richting een natuurlijker watersysteem gebaseerd op de ondergrond. Indien aanwezige functies dat verlangen, kan het watersysteem voor deelgebieden in eerste instantie anders worden 'ingesteld'. Ook het tempo waarin deze koers tot daadwerkelijke veranderingen in het watersysteem leidt, kan per deelgebied verschillen.

Samengevat

- De Hunze krijgt een natuurlijker watersysteem.
- De waterhuishoudkundige samenhang tussen Hondsrug en Hunzedal wordt hersteld, met versterking van kwel aan het maaiveld.
- Stuwten worden zoveel mogelijk vervangen door natuurlijke vistrappen. Op termijn moeten alle vismigratieknelpunten opgelost zijn.
- De Hunze wordt een vrij meanderende en stromende beek.

Het natuurlijke watersysteem van de Hunze is onder te verdelen in vijf delen met eigen kenmerken en ingrepen.

1. Voorste Diep (bovenloop)/Bronnegermaden

- Snijdend in een reliëfrijk landschap met steile taluds aan beide zijden.
- Relatief sterk verhang en stroming, waardoor beekvormende processen als erosie en sedimentatie mogelijk zijn.
- Een natuurlijk verloop van de Hunze, zonder regelbare stuwen.
- Peil volgt de natuurfunctie (zie kadertekst op pagina 108).

2. Achterste Diep (bovenloop)

- Realisatie van natuurvriendelijke oevers en oeverzones, met meer variatie in het dwars- en lengteprofiel onder water.
- Peil volgt landbouwfunctie.

3. Drentse middenloop Hunze

- Deels boezemgebied, maaiveld ligt boven algemeen boezempeil.
- Peilverhoging, op lange termijn ook in de overgangszone (extensieve landbouw).
- De Hunze krijgt op lange termijn uitloopgebieden tot de natuurlijke grens van de zandruggen. Deze ruggen worden aangevuld met nieuwe kaden.

4. Drentse benedenloop Hunze

- Boezemgebied, maaiveld bevindt zich onder algemeen boezempeil.
- Aanbrengen van kaden.

5. Zuidlaardermeer

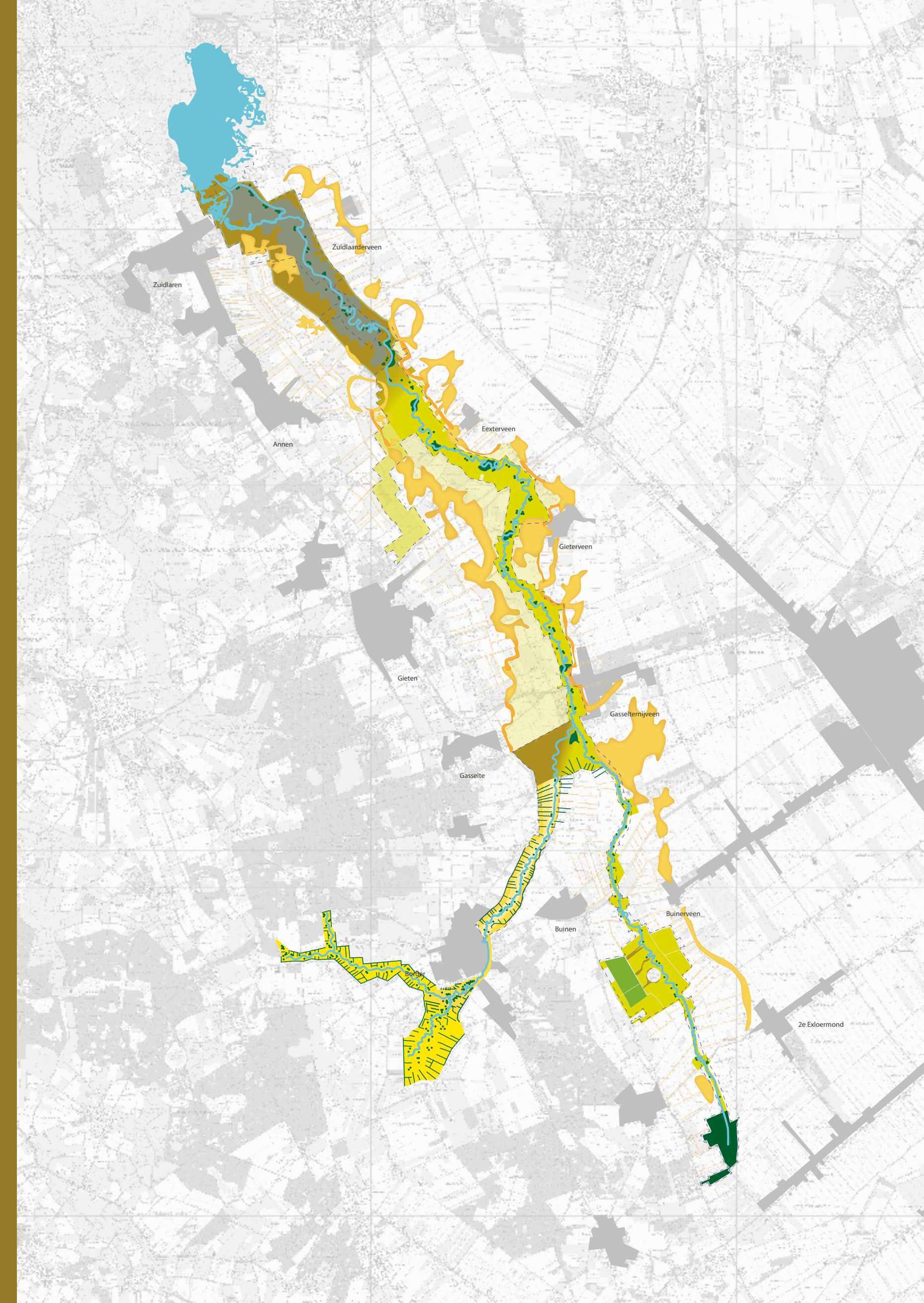
- Boezemgebied, maaiveld in aangrenzende (voormalige) polders bevindt zich onder algemeen boezempeil.
- Grote moerasgebieden en brede rietoevers rondom het meer in open verbinding met het meer voor waterberging en verbetering van de waterkwaliteit.
- Introductie van een beschermingsconstructie voor het luwer maken van het oostelijke deel.

De Hunze als vrij meanderende en stromende beek

De Hunze wordt een zo natuurlijk mogelijk systeem waarbij stuwen zo min mogelijk worden toegepast
[Waterschap Hunze en Aa's](#), fotograaf [Emiel Galetzka](#)

Natuur

De mogelijkheden voor natuurontwikkeling worden sterk gestuurd door de ondergrond en het watersysteem. Dat houdt in:

- Een robuust, natuurlijk beekdalsysteem met bijbehorende natuurtypen op land.
- Een robuust, natuurlijk beekdalsysteem met bijbehorende natuurtypen onder water (passend bij KRW-beektype R5: langzaam stromende laaglandbeek, met onder andere beekprik, bermpje, serpeling, snoek en riviergrondel), op basis van wisselwerking tussen afvoer en geomorfologie, substraat, stroomsnelheid en diepte.
- De te ontwikkelen natuurtypen passen bij de landschappelijke ondergrond en het watersysteem.

Het watersysteem is onder te verdelen in vijf delen met eigen kenmerken en ingrepen.

1. Voorste Diep (bovenloop)/Bronnegermaden

- Droge schraalgraslanden dan wel kruidenrijke graslanden op hoge delen.
- Vochtige tot natte schraalgraslanden op lage delen.

- Herintroductie van houtwallen en/of lokaal deels te herstellen houtwallen.
- Herstellen van de oorspronkelijke verkaveling.
- Zoekgebied voor de aanleg van nieuwe bossen (bronbossen) ten zuiden van Mandelanden (brongebied Voorste Diep) en bij het zijdal Voorste Diep (waterloop Borger-Meindersveen/Lunsveen).

2. Achterste Diep (bovenloop)

- Kruiden- en faunarijk grasland (of bij voorkeur een ander, beter bij akkerbouw passend en aansluitend natuurtype) door afgraven van ecologische oevers en lokaal aanbrengen van moerassige laagten rond de beek.
- Aanvullende natuurontwikkeling binnen 'stapstenen' (kleine stukken moeras of klein water).
- Zoekgebied voor bronbossen rond de Zoersche Landen in de vorm van broekbos.

Moeras
 archief Het Drentse Landschap, fotograaf: Geert de Vries

3. Drentse middenloop Hunze

- Kruiden- en faunarijck grasland door het waterpeil te verhogen.
- Introductie van broekbossen.

4. Drentse benedenloop Hunze

- Moerasontwikkeling.
- Breng lokaal, pleksgewijs meer opgaande beplanting aan langs de Hunze om de rivier herkenbaar te maken in het open landschap. Dit mag niet conflicteren met openheid, zichtlijnen en weidevogeldoelstellingen.
- Stimuleer natuurinclusieve landbouw en biodiversiteit in het hele Hunzedal (buiten het NNN) door toepassing van bijvoorbeeld ecologische erfbeplanting, kruidenrijke akkerranden, extensief beheer en minder bestrijdingsmiddelen. Binnen het NNN kunnen sommige delen van de natuur worden beheerd via begrazingsbeheer op pachtbasis.
- Creëer waar mogelijk een natuurverbinding tussen stroomdal en Hondsrug om de natuurpotentie van de gradiënt en lokale kwel te benutten.

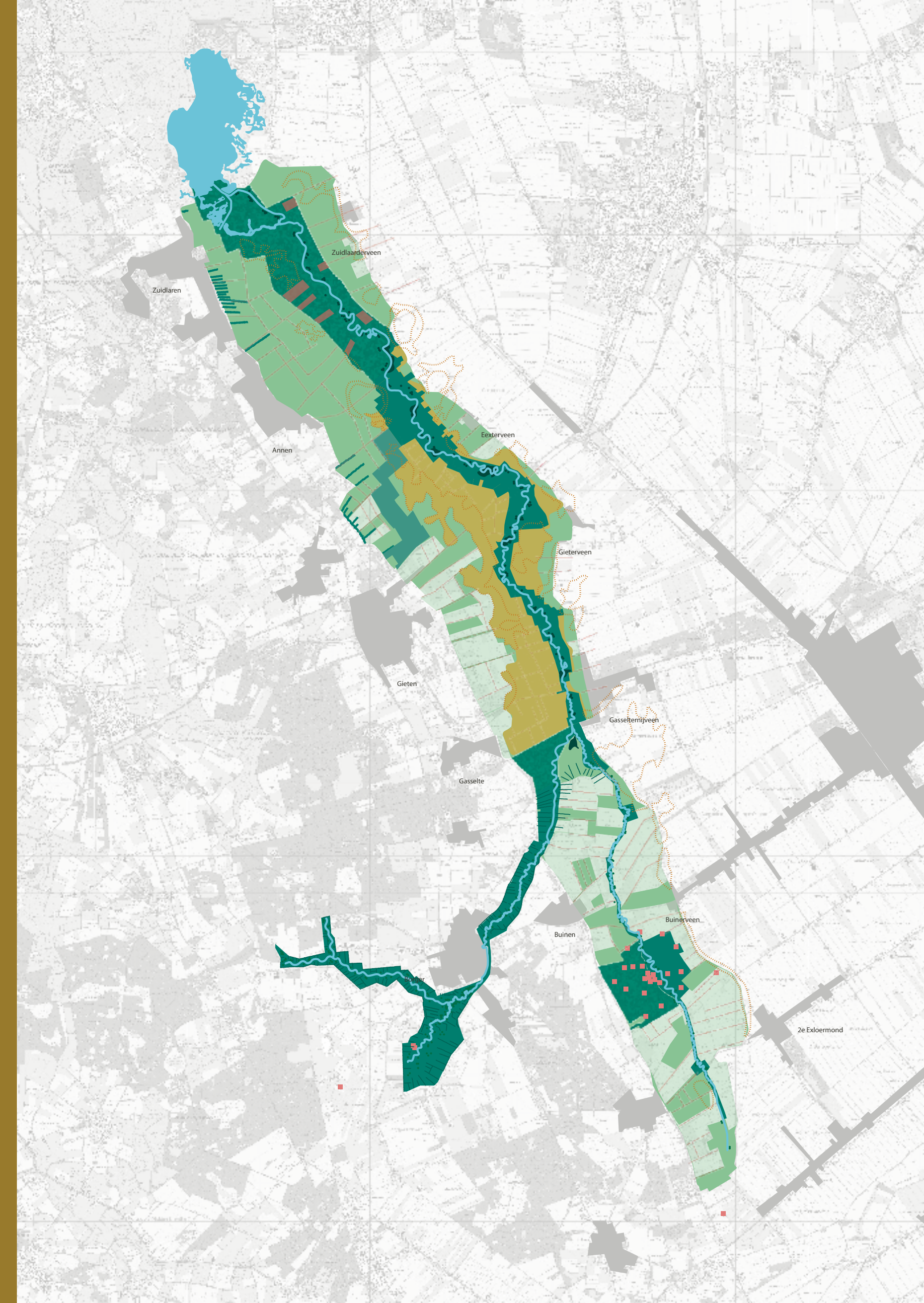
5. Zuidlaardermeer

- Creëer brede rietoevers voor een geleidelijke overgang van nat naar droog, waardoor (water)planten meer kans krijgen om zich te ontwikkelen.
- Vergroot geschikte leef-, foerageer- en broedgebieden voor de roerdomp.
- Creëer gunstige condities voor het ontstaan van (laag) veenmoeras in open verbinding met het meer.

Boswachterij Odoorn en omgeving, als deel van het brongebied van het Voorste Diep en het Achterste Diep, valt deels buiten het studiegebied, maar is een geschikt zoekgebied voor de aanleg van nieuwe bossen. Het bestaande bos kan robuuster worden gemaakt.

Elzenbroekbos
 archief Het Drentse Landschap, fotograaf: Geert de Vries

	Hunze		Paludicatuur
	Radiotelescoop LOFAR		Houtwallen
	Grasland		Oeverbeplanting
	Akkers		Ecologische akkerranden
	Natuur		Contouren zandruggen
	Overgangszone		

Landgebruik

Uitgangspunt bij de voorstellen voor het landgebruik in het Hunzedal is verzachting van de nu nog harde overgangen tussen vooral natuur en landbouw. Een geleidelijke transformatie kan in gang worden gezet door de transformatie van reguliere naar natuurinclusieve landbouw voor geïnteresseerde agrariërs te stimuleren en door vorm te geven aan de verweving van landbouw en natuur in de overgangszone voor elk van de vier delen.

- 1. Voorste Diep (bovenloop)**
 - Herintroductie van houtwallen en/of lokaal deels te herstellen houtwallen.
- 2. Achterste Diep (bovenloop)**
 - Zoekgebied voor nieuwe bossen op lange termijn, waarvan sommige in de vorm van broekbos, extensieve bosbouw en/of voedselbos, gekoppeld aan de Hunze en gebieden waar veenoxidatie speelt.
 - Experimenteerruimte voor paludicatuur oftewel natte teelten (of andere verdienmodellen) voor veenoxidatiegebieden.
 - Kruidenrijke akkerranden langs landbouwgrond.
- 3. Middenloop Hunze**
 - Beweiding in natuurlijk landschap binnen zandruggen.
 - Kruidenrijke akkerranden langs landbouwgrond.

- 4. Drentse benedenloop**
 - Experimenteerruimte voor paludicatuur oftewel natte teelten.
 - Herintroductie houtwallen en/of lokaal deels te herstellen houtwallen, vanaf de flanken (niet tot ver in het beekdal, waar juist openheid gewenst is).
 - Kruidenrijke akkerranden langs landbouwgrond.

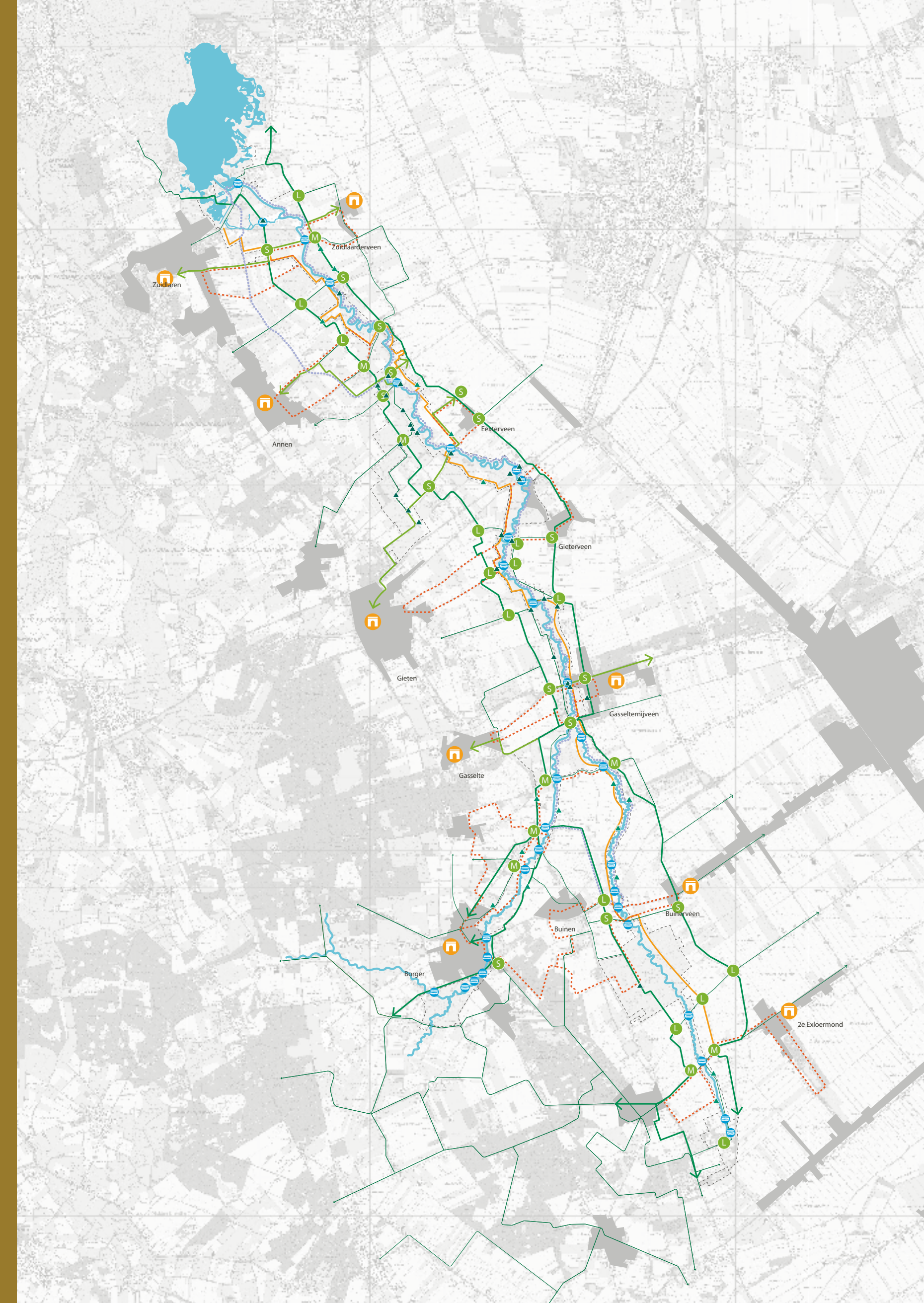
Woningbouw
 Wonen als vorm van landgebruik is en blijft geconcentreerd in de bestaande kernen en op bestaande erven in het landelijk gebied. Nieuwe woningbouw vindt alleen plaats in de kernen, op basis van maatwerkplannen. In het buitengebied wordt geen nieuwe woningbouw toegestaan, behalve in de vorm van 'ruimte voor ruimte' of splitsing van boerenerven en woningen. Op bescheiden schaal is er wel ruimte voor bijzondere wooninitiatieven, mits passend bij de karakteristieken van het landschap. Gemeenten zullen dat van geval tot geval beoordelen. Het contrast in het landschap tussen het open Hunzedal met slechts verspreid wat bebouwing, de dorpskernen op de Hondsrug en de dorpslinten in de randveenontginningen blijft op deze wijze behouden.

Een voorbeeld van natuurinclusieve landbouw met ruigtevelden en bloemrijke akkerranden
fotograaf: [Martin van Dijken](#)

Er zijn al veel fietsmogelijkheden langs de Hunze

- Hunze
- Doorgaande fietsroute langs de Hunze
- Fietsroute door het Hunzedal
- Secundaire fietsroutes
- Doorgaande wandelroute
- - - Wandel -/ruiterrommetje
- Kanoroute
- Poorten
- Hunze oversteekpunten (HOP)
- Hunze uitrusteplek, small, medium, large (HUP)
- ▲ Ingangen bestaande natuurgebieden
- ▲ Mogelijke ingangen nieuwe natuurgebieden

Recreatie

Het recreatieve potentieel van de Hunze kan binnen de bestaande en recent ontwikkelde natuur- en landschapskwaliteiten nog verder worden ontwikkeld. Er zijn verschillende mogelijkheden om het gebied beter beleefbaar te maken:

- Maak de Hunze over de hele lengte in een makkelijk te volgen beweging beleefbaar vanaf een langzaam-verkeersroute (fiets- en wandelroute). Maak daarbij zoveel mogelijk gebruik van bestaande of al gerealiseerde routes.
- Introduceer toegangspoorten richting de Hunze met kenmerkende bebording of inrichting van wegen. Sluit hierbij aan op de bestaande huisstijl van het Geopark Hondsrug. Maak daarbij wel onderscheid tussen de verschillende landschappelijke eenheden van Hondsrug en Hunzedal, door de grafische mogelijkheden van de huisstijl te benutten en uit te breiden (bijvoorbeeld variatie in kleurgebruik).
- Creëer meervoudige verzamelplekken op de kruispunten van recreatieve routes en de Hunze (HUP's en HOP's) als aanvulling op reeds bestaande recreatieve verzamelplekken, zoals Molen de Wachter, Spijkerboor, Hotspot Geopark de Hondsrug bij De Bloemert, Poort van de Hunze (Zuidlaardermeer).
- Versterk op kleinschalige wijze het recreatieve netwerk voor:
 - Fietsers (in aansluiting op het fietsknooppuntennetwerk) en mountainbikes (in robuustere delen van het Hunzedal).

- Wandelaars, in aansluiting op dorpsommetjes, het wandelknooppuntennetwerk en lange doorgaande landelijke en regionale wandelroutes.
- Ruiters (bijvoorbeeld deels samenvallend met de dorpsommetjes).
- Waterrecreatie (kano, vissen).
- Bied buiten het NNN kansen aan kleinschalige verblijfsaccommodaties met een natuurlijke uitstraling. Dit onder voorwaarde dat de voorzieningen geen negatieve effecten hebben op de omringende natuur en zoveel mogelijk aansluiten bij bestaande structuren. Voorbeelden:
 - camping
 - huisjes/trekkershutjes/ecolodges/Cabiners
 - boomhutten
 - drijvende huisjes/hutjes

De laatstgenoemde drie vormen van verblijfsrecreatie zijn gemaakt van duurzaam en recyclebaar materiaal, ze zijn mobiel c.q. verplaatsbaar en ze zijn tijdelijk van aard (seizoensgebonden). Als ze zelfvoorzienend zijn, dus zonder aansluiting op riool, elektriciteitsnet of waterleidingnet, dan is plaatsing in de 'robuustere' delen van het NNN wellicht eens te overwegen (zoals de Cabiners in het beekdal van de Drentsche Aa). Dat maakt een exclusieve natuurbeleving mogelijk. Dit onder voorwaarde dat de effecten op flora en fauna zorgvuldig worden gemonitord.

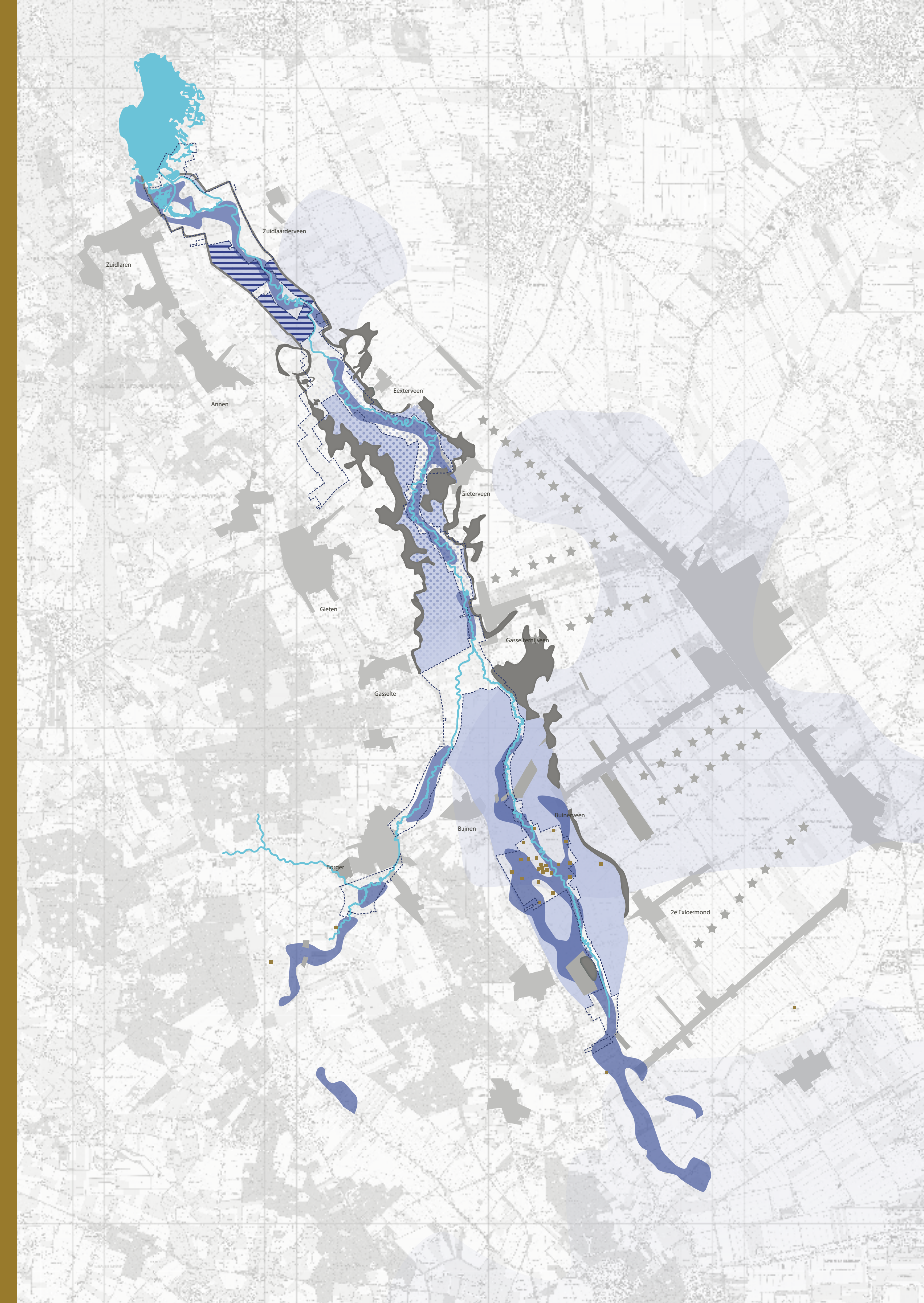
Bij café 't Keerpunt in Spijkerboor ligt een goed voorbeeld van een HUP.
De samenkomst van verschillende recreatieve modaliteiten wordt ondersteund door voorzieningen en informatie.

Een mooi voorbeeld van kleinschalige verblijfsrecreatie van firma Cabiners. De recreatiehuisjes passen goed in een natuurlijke omgeving, staan altijd solitair en hebben behalve een wandelpad geen (ondergrondse) infrastructuur nodig.
fotograaf: Marieke Kijk in de Vegte

Een complementair netwerk van routes, rustplaatsen en poorten

- Dik veenpakket (risico bodemdaling) (>80)
- Aardwarmtepotentie (50% kans op >10mw hoge potentie)
- Radiotelescopen van LOFAR
- Zonneparken (bestaand/vergund)
- Windmolen (bestaand/vergund)
- Zonnepark (voorwaardelijk) mogelijk als ontwikkelmechanisme
- Paludicultuur mogelijk
- Peilverhoging middenloop

Duurzame energie & klimaatadaptatie

De grote uitdaging is om de energietransitie en de klimaatadaptatie te verbinden met de ondergrond en het landschap. Welke ontwikkelingen zijn waar mogelijk en wenselijk? De Landschapsvisie biedt daarvoor de volgende ruimte:

Zonneparken zijn mogelijk, maar onder strenge voorwaarden:

- kleinschalig: een enkel perceel binnen de bestaande verkavelingspatronen;
- bij voorkeur verbonden aan nieuwe structurelementen in het landschap zoals dijken;
- en/of een bijdrage leverend aan natuurrealisatie of waterberging;
- met voldoende tussenruimte tussen de panelen voor een goede bezonning en beluchting van de bodem, zodat plantengroei en behoud of herstel van de bodem mogelijk is.

Tijdelijke zonneparken kunnen inkomensverliezen compenseren van agrariërs in de transitieperiode naar een natuurinclusieve bedrijfsvoering.

- Tijdelijke zonneparken kunnen financieel bijdragen aan de ontwikkeling van natuur en andere opgaven als waterberging (klimaatadaptatie) en recreatie (toegankelijkheid), bijvoorbeeld via een 'landschapsfonds'.
- Gebieden die op lange termijn minder geschikt worden voor landbouw, kunnen beschikbaar komen voor nieuwe vormen van landbouw (bijvoorbeeld paludicultuur), natuurontwikkeling of combinaties van functies.
- Gebieden met dikke veenpakketten komen eerder in aanmerking voor (uitbreiding van) natuurgebieden dan gebieden zonder dikke veenpakketten. Door vernatting wordt veenoxidatie afgeremd.
- Bij inpassing van, wel of niet al aanwezige, windmolens kunnen bewoners met erfbeplanting een zichtbarrière creëren.

Voorbeeld van een ontwikkeling van een zonneakker in combinatie met vergroting biodiversiteit en recreatieve meerwaarde

Een voorbeeld van paludicultuur of natte teelten is het verbouwen van lisdodde
[Veen, Voer en Verder](#)

HOOFDSTUK 6

Ontwikkel- mechanismen

Ruimtelijke ontwikkelmechanismen

Ruimtelijke ontwikkelmechanismen zijn bouwstenen of ontwerpprincipes die als een soort katalysator veranderingen in het landschap in gang kunnen zetten. In een aantal gevallen zijn ze te beschouwen als experiment of pilot; ze passen niet of nog niet in het beleid van betrokken partijen. Dit hoofdstuk is vooral bedoeld om te prikkelen. Er worden alternatieve manieren verkend waarop de gewenste integrale gebiedsontwikkeling kan worden opgestart in de context van actuele trends en maatschappelijke opgaven.

Vijf thema's

De ontwikkelmechanismen zijn gegroepeerd in vijf thema's:

1. Landbouw
2. Water & Landbouw
3. Energie in relatie tot landbouw, natuur en bodem
4. Natuur buiten NNN
5. Recreatie en wonen in relatie tot natuur

1. Landbouw

Circulaire landbouw

Het stimuleren van korte ketens in de voedselproductie heeft een aantal voordelen. Grondstoffen worden efficiënter gebruikt en er is minder transport nodig van veevoer, grondstoffen en producten. Organische stof en biomassa blijven in de regio en boeren ontvangen een betere prijs voor hun producten doordat de tussenhandel wegvalt.

Gebiedseigen natuurinclusieve teelten

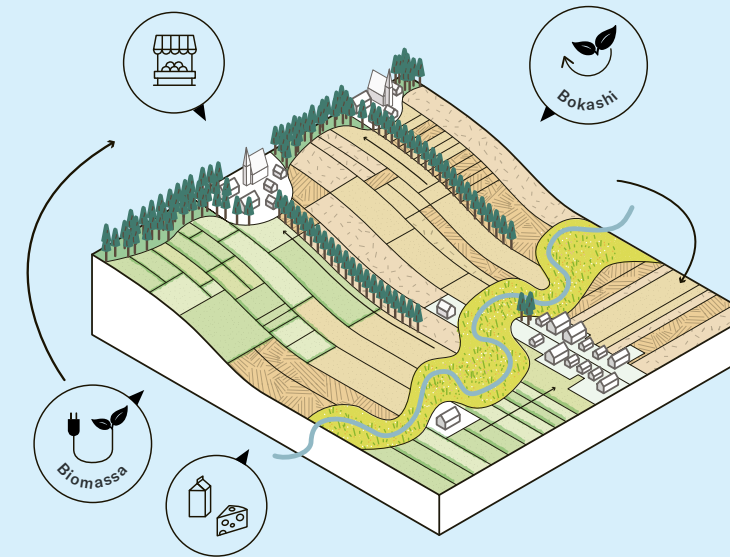
De gedachte achter gebiedseigen natuurinclusieve teelten is dat de omstandigheden per regio verschillend zijn. Op die verschillen wordt ingespeeld. Gebiedseigen natuurinclusieve teelten zijn bovendien beter aan te sluiten op de natuurtypen in het NNN.

Hergebruik restproducten

Er zijn mogelijkheden om restproducten uit de natuur op te waarderen tot grondstoffen voor andere toepassingen. In de Wieden-Weerribben worden bijvoorbeeld Bioblocks geperst van rietkragen die worden 'geogst' bij het openhouden van de petgaten c.q. het tegengaan van verlanding. Na persing en droging ontstaat er een soort baksteen die zich laat gebruiken bij de afwerking van grondkerende constructies en in de toekomst wellicht zelfs voor woningbouw.

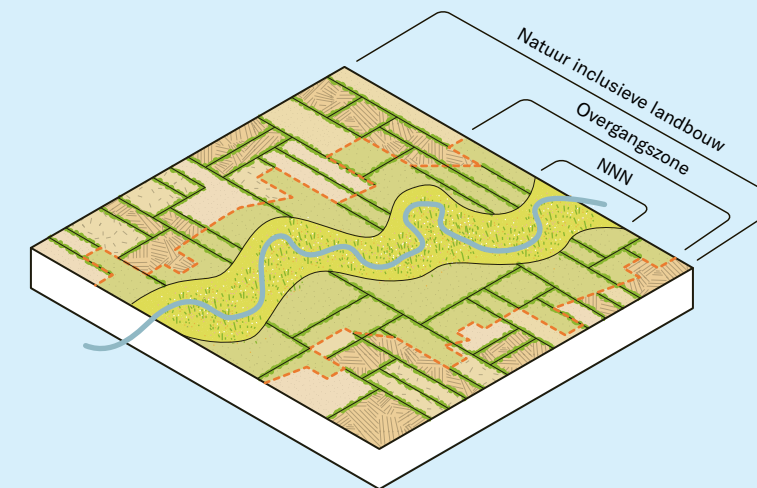
Biocomposieten

Biocomposieten zijn composietmaterialen gemaakt van natuurlijke grondstoffen. Ze bestaan uit plantaardige vezels gebonden door een hars. Als vezel kan bastvezel (zoals vlas, jute of hennep) of houtvezel worden gebruikt. Ook een recyclingproduct uit voedselproductie kunnen worden ingezet. Als hars kan een plantaardige hars worden gebruikt. Teelten die nu nog niet rendabel zijn - bijvoorbeeld natte teelten - kunnen op termijn wellicht rendabel worden als de vraag naar composietmaterialen ter vervanging van gangbare materialen stijgt. In de auto-industrie worden bijvoorbeeld steeds vaker composietmaterialen gebruikt voor onderdelen zoals interieurpanelen. In de verdere toekomst wordt het wellicht mogelijk om uit deze teelten en restproducten uit de landbouw kleinere bouwstenen als lignine en cellulose te halen.

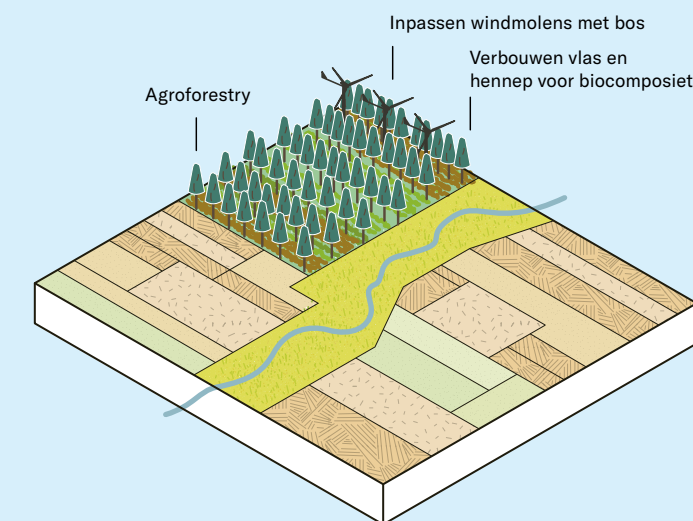
Circulaire landbouw/hergebruik restproducten

Gebruikmaken en versterken van korte ketens in de regio en lokale kringloop van bijvoorbeeld voedsel, energie en mest leveren betere prijzen op, zorgen voor een beter imago en lagere transportkosten.

Gebiedseigen natuurinclusieve teelten

Gebiedseigen teelten in een natuurinclusieve vorm van landbouw levert een robuuste en klimaatbestendige bedrijfsvoering op en vergroot de biodiversiteit.

Biocomposieten en hergebruik restproducten

Bos (agroforestry bijvoorbeeld) op onrendabele gronden kan een aanvulling zijn op de traditionele agrarische bedrijfsvoering, zo kunnen ook planten worden geteeld die de basis vormen voor biocomposiet zoals vlas en hennep.

Daarvan kunnen vervolgens bouwmaterialen worden gemaakt als alternatief voor hout of beton.

Aanpassing agrarische bedrijfsvoering

Niet elke agrariër is op voorhand bereid en in staat om de overstap naar natuurinclusieve landbouw te maken. Deze vorm van bedrijfsvoering moet passen bij de persoonlijke belangstelling en de bedrijfssituatie. Maar ook op andere manieren kan in de reguliere landbouw economische en ecologische winst worden behaald en worden bijgedragen aan een duurzamere landbouw op lange termijn:

- Strokenteelt: verschillende gewassen in stroken naast elkaar. Dit kan in combinatie met precisielandbouw.
- Vruchtwisseling van 1 op 3 naar 1 op 5 of 6.
- Meer akkerranden en/of agrarisch natuurbeheer. Akkervogels gebruiken de randen als broed- en foeragegelegenheid. Dankzij de randen wordt de biodiversiteit vergroot. Natuurlijke vijanden van landbouwplagen worden gestimuleerd en plagen als bladluis worden voorkomen. Ook helpen bloeiende akkerranden bij het verminderen van de uitspoeling van meststoffen en bestrijdingsmiddelen naar de sloot.
- 'Pauzeakkers': er gaan jaren overheen voordat intensief benutte landbouwgrond geschikt is voor natuurinclusieve landbouw. Het perceel moet gereanimeerd worden: actief dan wel passief, door het geruime tijd met rust te laten.
- Verbeteren bodemvruchtbaarheid met rustgewassen zoals vlinderbloemigen (lupine, klaver, paardebonden, veldbonen). Deze gewassen kunnen bovendien een belangrijke eiwitbron zijn en een belangrijke rol vervullen in de circulaire landbouw: veevoer wordt mest, mest gaat op de akker, enzovoorts.
- Precisielandbouw: gebruik van bestrijdingsmiddelen, kunstmest en water wordt geoptimaliseerd.
- Multifunctionele bossen: hier vindt zowel voedsel- als houtproductie plaats. Het kan als een vorm van landbouw worden beschouwd, die bovendien bijdraagt aan biodiversiteit en CO₂-vastlegging.

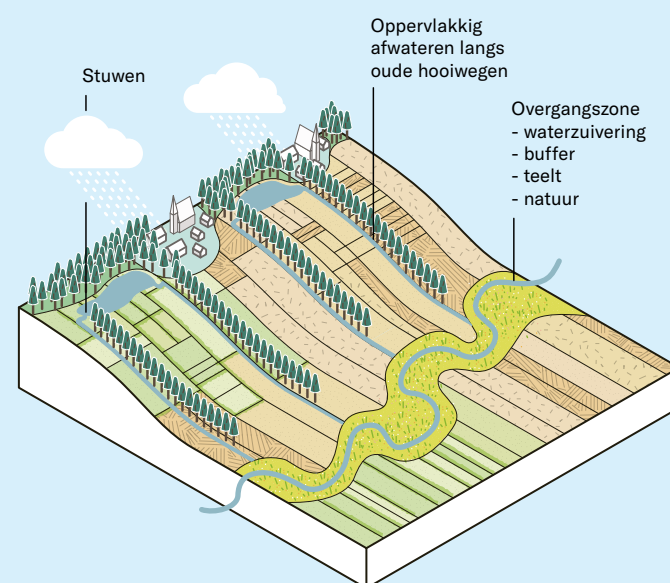
2. Water en Landbouw

Vertraagde afvoer op landschappelijke schaal

Het vasthouden van water moet beginnen in de bovenste haarvaten van het watersysteem. In het beekdal van de Hunze wordt daar door de inrichting van natuurgebieden al aan gewerkt. Ook op de Hondsrug kunnen maatregelen worden getroffen. Regenwater dat in de dorpen en het buitengebied op de Hondsrug valt, wordt nu vaak versneld afgevoerd. Dit water zou opgevangen kunnen worden in wadi's of andere vormen van waterbekkens, zodat het water meer geleidelijk de grond in zakt. Het overtollige water kan via waterlopen langzaam de Hunzeflank aflopen richting de Hunze. Door de hiervoor benodigde waterlopen naast de oude hooiwegen te leggen, krijgen deze wegen extra 'gewicht' in het landschap. Het zijn aantrekkelijke landschapselementen die het watersysteem inzichtelijk maken en die tegelijkertijd aangename recreatieve routes kunnen vormen. In de overgangszone tussen natuur en landbouw is ruimte voor waterzuivering, waterbuffers in combinatie met natte teelten en natte natuurontwikkeling.

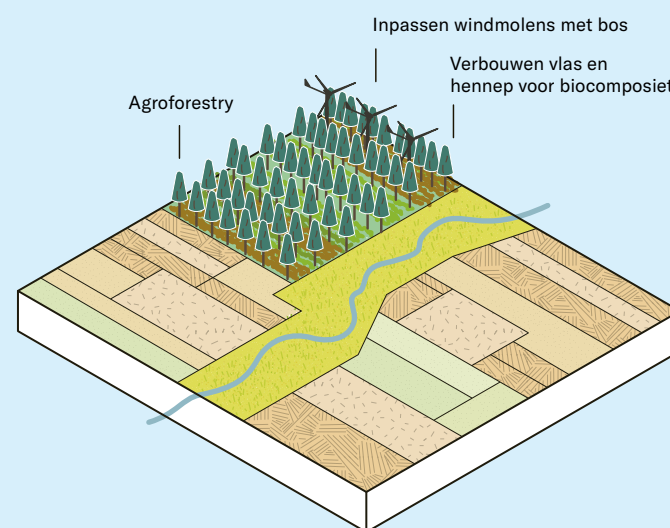
Groenblauwe diensten

De Landschapsvisie zet voor de lange termijn in op een overgangszone tussen de beekloop en de dekzandruggen in de midden- en benedenloop. Ook bij het huidige boezempeil zal dat betekenen dat het land in die zone bij piekafvoeren overstroomt; af en toe in de middenloop, en met regelmaat of misschien zelfs permanent, in geval van verdere zeespiegelstijging of grotere extremen in de regenval, in de benedenloop. Agrariërs kunnen zich daar deels op aanpassen door andere teelten toe te passen of door hun vee anders te weiden. Met groenblauwe diensten kan bovendien worden voorzien in de maatschappelijke behoefte aan waterveiligheid. Belastinggeld dat nu nog in kunstwerken en andere technische oplossingen wordt gestoken, kan op lange termijn wellicht als vergoeding voor groenblauwe diensten worden uitgekeerd. Op die manier worden agrariërs beloond voor hun aandeel in de wateropgave. Het watersysteem kan dan natuurlijker en minder gereguleerd worden en zal dan op termijn robuuster en beter te onderhouden zijn.

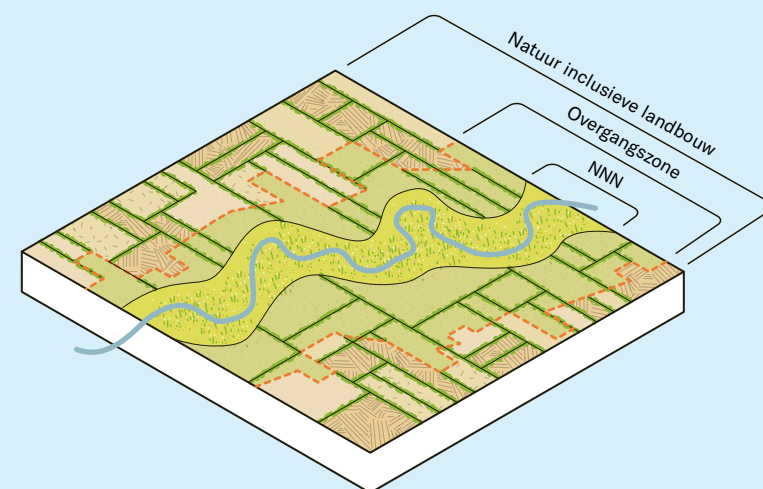
Vertraagde afvoer op landschappelijke schaal

Watermachine op landschappelijke schaal: opvang en infiltratie van regenwater in de dorpen, zuivering en hergebruik in landbouwgebied.

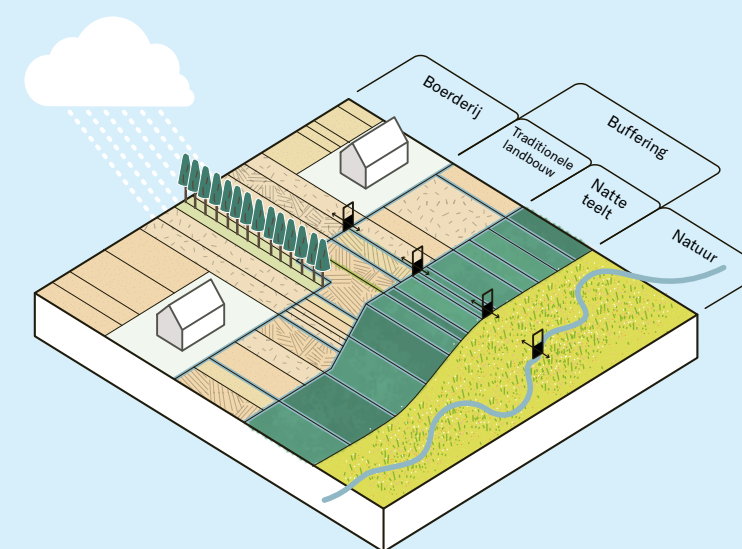
Aanpassing agrarische bedrijfsvoering

Bos (agroforestry bijvoorbeeld) op onrendabele gronden kan een aanvulling zijn op de traditionele agrarische bedrijfsvoering, zo kunnen ook planten worden geteeld die de basis vormen voor biocomposiet zoals vlas en hennep.

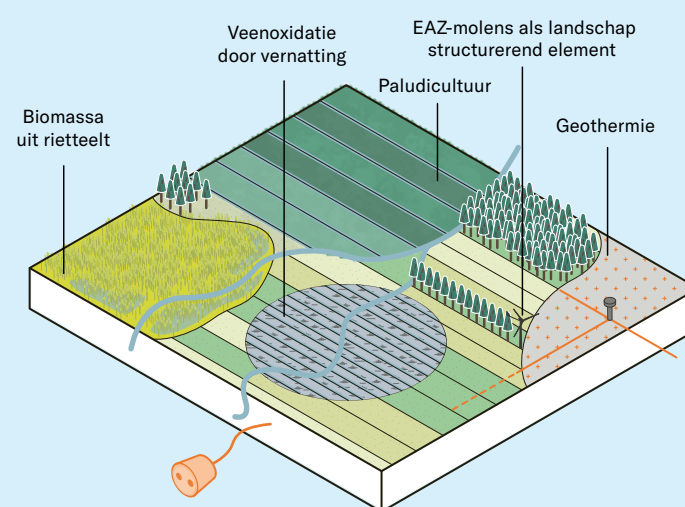
Stroken, randen en pauzeakkers

Akkerranden en andere stroken of percelen met agrarisch natuurbeheer vergroten de biodiversiteit en de groenblauwe dooradering van het (al dan niet natuurinclusieve) landbouwgebied. Intensieve landbouwgronden worden een tijdje ontzien door ze niet te bebouwen: pauzeakkers.

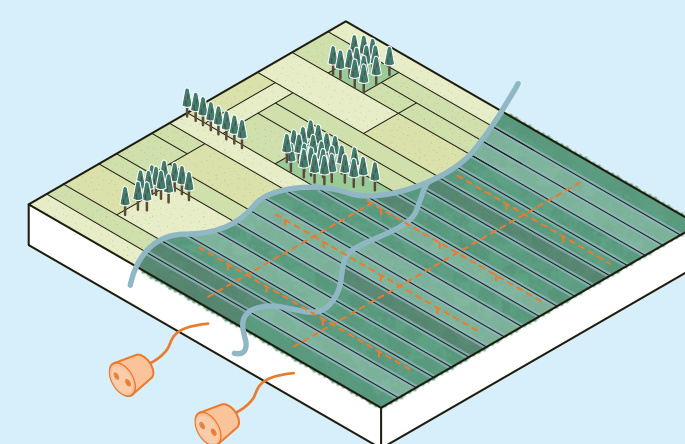
Watermanagement op lokale schaal

Watermachine op lokale schaal: boeren kunnen op kavelniveau het waterpeil sturen en water vasthouden en zo beter droogte- en natschade voorkomen. Waterbuffers en waterkavels op bijvoorbeeld laaggelegen gronden bieden meekoppelkansen voor natuur.

Groenblauwe diensten

Meervoudig ruimtegebruik: natuurontwikkeling koppelen aan energietransitie, CO₂-reductie en landschappelijke structuren.

Meervoudig ruimtegebruik

Elektriciteit uit natte teelt i.c.m. peilverhoging tegen veenoxidatie.

3. Energie in relatie tot landbouw, natuur en bodem

Natuurontwikkeling koppelen aan energietransitie, CO₂-reductie en landschap

Natuurontwikkeling kan bijdragen aan CO₂-reductie. Vernatting van veenbodems stopt de veenoxidatie en CO₂-uitstoot en gaat verdere bodemdaling tegen. Op deze natte gronden kan waterberging plaatsvinden. Andere opties zijn paludicultuur of zonneakkers. Zonneakkers kunnen ook op een natte ondergrond of in de vorm van drijvende panelen op open water worden gerealiseerd.

Nieuwe energieproductietechniek

Rietteelt en resten uit de paludicultuur leveren biomassa en daarmee energie op. Er zijn technieken in ontwikkeling voor het opwekken van elektriciteit met natte teelten. In het gebied zijn daarnaast mogelijkheden voor geothermie, zo blijkt uit onderzoek.

Zonneakkers

- Als transformatiemiddel naar natuur: zonneakkers in het NNN, zeker in een relatief smalle verbindingzone, zijn niet gewenst, maar zouden in zones grenzend aan het NNN een plek kunnen vinden. Daar kan als voorwaarde aan worden verbonden dat de gebieden na afschrijving van de zonnepanelen als natuur aan het NNN worden toegevoegd. Landbouwgronden kunnen zo nog een periode geld opleveren en uiteindelijk voorzien in uitbreiding van het natuurareaal. Dit kan een oplossing zijn voor locaties waar het NNN smal is en waar de gronddruk groot is. De provincie Brabant past deze benadering in verschillende projecten toe.
- Als transformatiemiddel naar natuurinclusieve of biologische landbouw: energieproductie kan ook worden ingezet als hulpmiddel in de landbouwtransitie. Voor sommige gronden is een soort rustperiode nodig bij de omschakeling van reguliere landbouw naar natuurinclusieve landbouw. Door deze gronden in een niet te hoge dichtheid van zonnepanelen te voorzien, kan de agrariër toch inkomen verwerven en tegelijkertijd de bodem laten herstellen.

Voor beide vormen van zonne-energie gelden dan wel randvoorwaarden:

- De zonnepanelen zijn kleinschalig: een enkel perceel of deel van een perceel binnen de bestaande

verkavelingspatronen, bij voorkeur niet groter dan 1 hectare. Zonneparken groter dan 1 hectare worden al gauw als grootschalig ervaren (bron: rapport Grondgebonden Zonneparken, Verkenning naar de afwegingskaders rond locatiekeuze en ruimtelijke inpassing in Nederland; RVO, 2016).

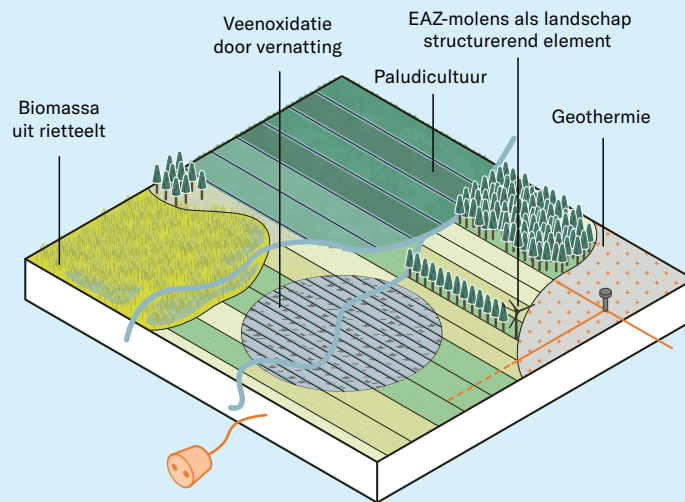
- Ze zijn in een relatief lage dichtheid aangelegd, met voldoende tussenruimte, zodat zonlicht en regenwater de bodem kunnen bereiken voor een gezonde vegetatie en de bodem gezond blijft of zelfs kan herstellen.
- Ze worden bij voorkeur verbonden aan nieuwe structurelementen in het landschap zoals kaden, zodat een soort nieuwe ruimtelijke 'logica' ontstaat in plaats van een volstrekt willekeurige spreiding van zonneparken door het Hunzedal. Ook worden cultuurhistorische elementen en structuren en natuurgebieden op deze manier zoveel mogelijk ontzien en wordt het onderscheid tussen oude en nieuwe landgebruiksvormen vergroot.
- Ze leveren een bijdrage aan de lokale economie en/of aan natuurrealisatie of waterberging.

Zon en wind

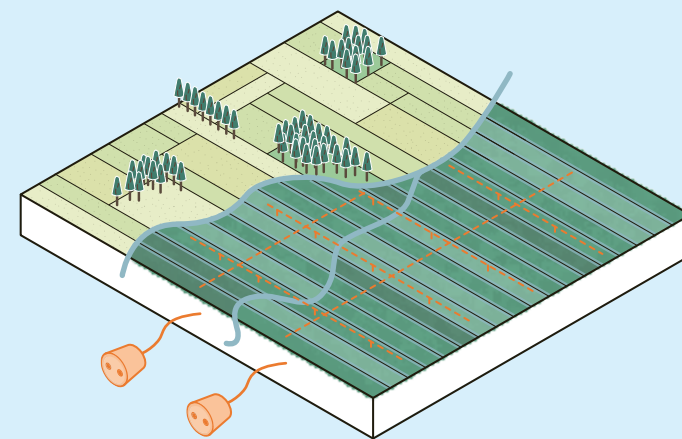
Windmolens voor energieproductie liggen gevoelig. Grote windmolens zijn op grond van het huidige beleid van de betrokken gemeenten niet toegestaan. Wind en zon vullen elkaar echter goed aan. Bovendien zijn windmolens veel efficiëntere energieleveranciers dan zonnepanelen. Er zijn ook kleinere windmolens met een veel kleinere landschappelijke impact, bijvoorbeeld de EAZ-molen met een masthoogte van vijftien meter en een rotordiameter van twaalf meter. In een goede opstelling kan een reeks kleinere molens een landschapstructurerend element zijn. De kosten van deze kleinere types liggen veel lager, waardoor ze binnen bereik van individuele agrariërs en collectieven van burgers komen. De inkomsten van de windenergie komen dan ook in lokale verbanden terecht, in plaats van bij een handvol projectontwikkelaars. Overigens zou het mogelijk moeten zijn om de omgeving ook bij grote windmolens financieel en economisch te laten meeprofiteren.

Draagvlak

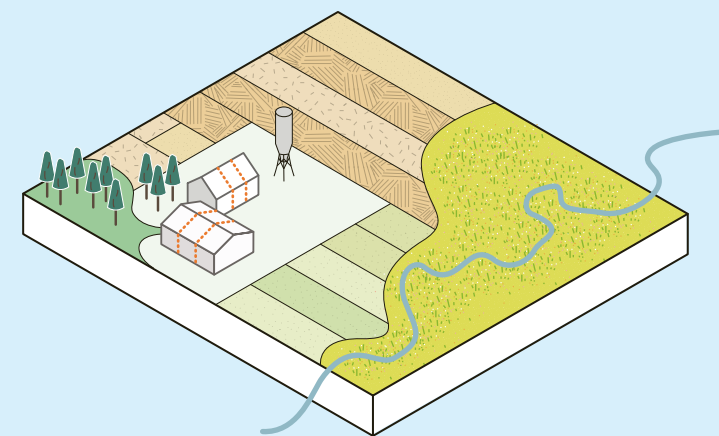
Om de energietransitie te laten slagen, is het belangrijk dat de lokale bevolking niet alleen de lasten, maar ook de lusten van windmolens en/of zonneparken draagt. Het is niet dé oplossing, maar wel een middel om het draagvlak te vergroten voor duurzame energieprojecten die een plek in het landschap moeten vinden.

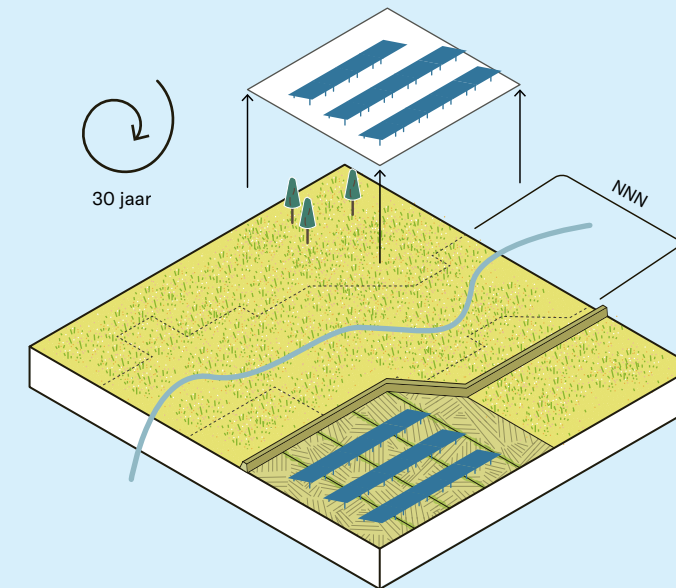
Natuurontwikkeling koppelen aan energietransitie, CO₂-reductie en landschap/nieuwe energieproductietechnieken
Meervoudig ruimtegebruik: Natuurontwikkeling koppelen aan energietransitie, CO₂-reductie en landschappelijke structuren.

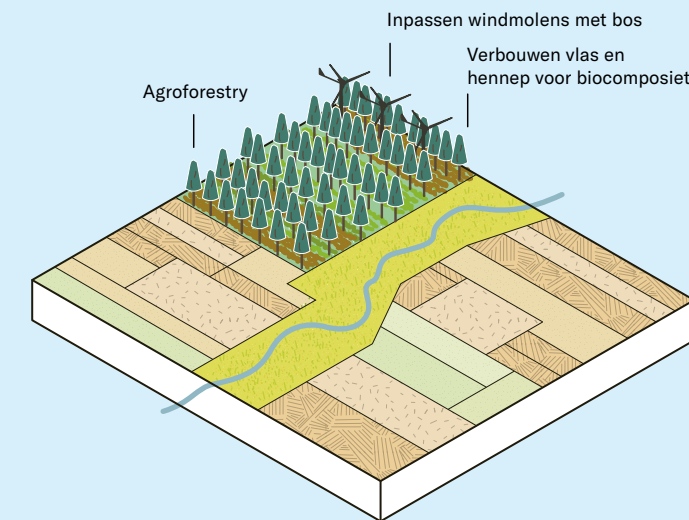
Nieuwe energieproductietechnieken
Meervoudig ruimtegebruik: elektriciteit uit natte teelt i.c.m. peilverhoging tegen veenoxidatie.

Natuurontwikkeling koppelen aan energietransitie, CO₂-reductie en landschap
Regieruimte: mogelijkheden voor recreatiewoningen, kavelsplitsing toestaan op (voormalige) boerenerven i.c.m. een kwalitatieve verplichting om een alternatieve inkomstenbron te bieden bij afwaardering tot natuur.

Zonneakkers
Zonnevelden in combinatie met natuur kan een goede financieringsbrug zijn voor verschillende transitie: natuurinclusieve landbouw, aankoop en afwaardering van grond.

Zon en wind/erfplanting en multifunctionele bossen
Bos (agroforestry bijvoorbeeld) op onrendabele gronden kan een aanvulling zijn op de traditionele agrarische bedrijfsvoering, zo kunnen ook planten worden geteeld die de basis vormen voor biocomposiet zoals vlas en hennep.

Erfbeplanting en multifunctionele bossen

Om het landschap te verfraaien en te vergroenen en het zicht op windmolens te beperken, kan de aanleg van erfbeplanting in de randveenontginningen worden gestimuleerd. Een andere optie is de aanplant van zogenoemde 'windbossen' rond de windmolenopstellingen. Dat kan in de vorm van multifunctionele bossen waarin voedsel- en houtproductie en recreatie samengaan. Bosaanplant draagt bij aan de biodiversiteit en kan het draagvlak voor de windmolens vergroten of in ieder geval de weerstand verminderen.

4. Natuur buiten NNN, nieuwe bossen

De klimaatverandering zet door, aldus verschillende langlopende onderzoeken. De belangrijkste veroorzaker is de CO₂-uitstoot door ons allemaal. In de toekomst zal waarschijnlijk meer CO₂ moeten worden vastgelegd, bijvoorbeeld in de vorm van nieuwe bossen. Landschappen kunnen dan een metamorfose ondergaan, van open naar meer besloten. Dat werpt de vraag op waar bosaanplant wel en niet wenselijk is. De Landschapsvisie geeft al een voorzet.

Voordelen bosaanleg

De aanleg van nieuwe bossen voorziet niet alleen in meer CO₂-vastlegging, maar biedt ook andere voordelen:

- Bossen kunnen rendabel hout opleveren voor woningbouw; er wordt volop geëxperimenteerd en al gebouwd met CLT (Cross Laminated Timber), wat goed aansluit bij de circulaire economie. Omdat de bouwfysische voordelen groot zijn, zal de vraag naar bouwhout naar verwachting toenemen.
- Bossen, ook voedselbossen en zelfs sommige vormen van productiebos, dragen bij aan vergroting van de biodiversiteit.
- Bossen kunnen dienen als camouflage van minder gewenste ontwikkelingen als windmolens; zogenoemde 'windbossen'.
- Bossen zijn aantrekkelijk voor recreatie.
- Bossen zijn goed voor het bodemleven en de bodemstructuur.
- Broekbossen vormen een zeer soortenrijk natuurtype en kunnen een interessante optie zijn voor bijvoorbeeld gronden die door veenoxidatie niet geschikt zijn voor agrarische productie of andere 'droge' functies.

Hoe rendabel te maken

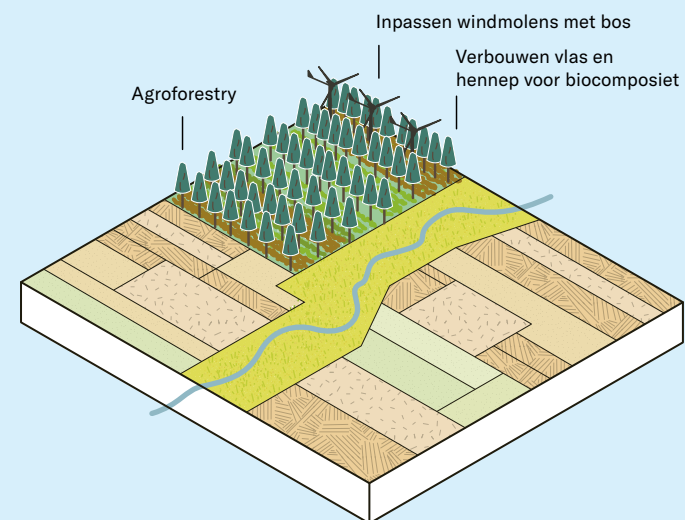
In het Hunzedal wordt de openheid zeer gewaardeerd. Bosaanplant is daarom niet overal gewenst. Maar delen van de bovenlopen bieden goede mogelijkheden. Wellicht zouden bossen ook alternatieve inkomsten voor agrariërs kunnen opleveren. Voedselbossen hebben nog vaak een negatief imago omdat het als onrendabel wordt gezien; eerder een hobby dan een verdienmodel. Er vinden echter experimenten plaats met machinale oogst van voedselbossen. Voor de individuele agrariër of particulier is deze teelt nu misschien nog te risicovol, maar dan kan een collectief uitkomst bieden. Binnen het collectief worden risico's gespreid en kennis en middelen gedeeld (zie ook Organisatorische ontwikkelmechanismen). Op basis van een goede voorstudie en een sterk ontwerp zou een multifunctioneel bos te ontwikkelen zijn waarin voedsel- en houtproductie wordt gecombineerd met een hoge biodiversiteit, energieproductie en recreatie.

5. Recreatie en wonen in relatie tot natuur

Door recreatieve routes en knooppunten te koppelen aan de natuurontwikkeling, ontstaat een logische bundeling. Juist op die plekken, bijvoorbeeld bij bruggen over de beek, is de Hunze goed zichtbaar. Dat wordt in de toekomst nog beter, onder andere dankzij hermeandering. Ontwikkelingen worden op een paar plekken gebundeld, waardoor er een logische zonering ontstaat en verstoring van de natuur wordt voorkomen. Routes laten zich koppelen aan perceelranden die via agrarisch natuurbeheer of GLB worden ingericht en beheerd. Bij smalle stroken is dat lastig haalbaar in verband met verstoring van akkervogels. Beter mogelijke ontstaen als een agrarisch collectief de percelen onder agrarisch natuurbeheer in robuustere zones zou mogen clusteren.

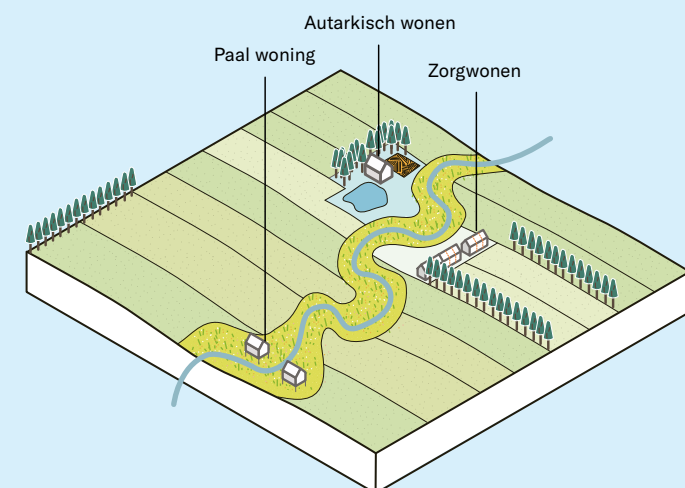
Recreatieve bebouwing

Recreatieve ontwikkelingen en mobiele, tijdelijke en seizoensgebonden 'cabins' of 'ecolodges' met minimale ecologische voetafdruk op bijvoorbeeld lege boerenerven in of nabij de natuur zijn mogelijk onder voorwaarde dat ze bijdragen aan de natuurontwikkelingen. Dat kan in de vorm van geld of beheer.

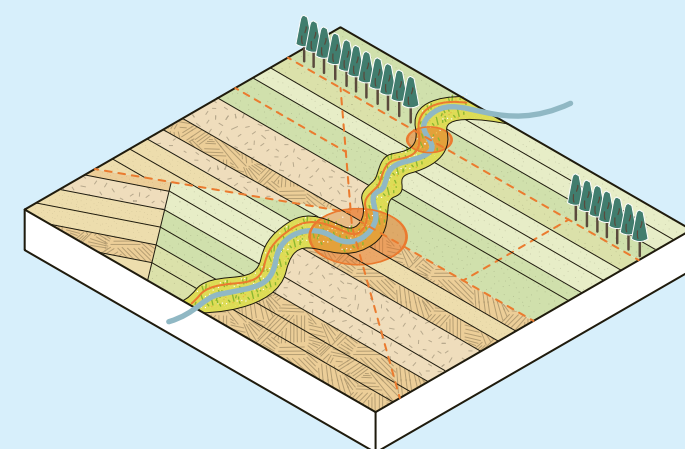
Multifunctionele nieuwe bossen en 'windbossen'

Bos (agroforestry bijvoorbeeld) op onrendabele gronden kan een aanvulling zijn op de traditionele agrarische bedrijfsvoering, zo kunnen ook planten worden geteeld die de basis vormen voor biocomposiet zoals vlas en hennep.

Experimentele, tijdelijke recreatieve verblijfsvoorzieningen en herbestemming bestaande woonlocaties

Tijdelijke en experimentele woonvormen of recreatievormen kunnen een goede financieringsbrug vormen voor een transitie naar natuurinclusieve landbouw.

Bundeling en zonering

(Recreatieve) routes verbinden aan recreatieve knooppunten

Organisatorische ontwikkelmechanismen

Organisatorische ontwikkelmechanismen zijn combinaties van beleid, regelingen en andere instrumenten die de ruimtelijke ordening sturen. De kunst is om deze generieke regelingen zo in te zetten dat ze bijdragen aan de specifieke ruimtelijke opgaven van het Hunzedal. Instrumenten zijn:

- GLB
- Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw
- Agrarisch natuurbeheer (SNL)
- Particulier natuurbeheer (SNKL)
- Stapeling van regelingen
- Coöperatieve/collectieve organisatie van 'boeren, burgers en buitenlui'

GLB

Volgens het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) van de Europese Unie moeten agrariërs straks vijf procent van hun areaal inzetten voor 'vergroening'. In de praktijk zal dat vooral worden opgelost in de vorm van stroken in percelen of perceelranden. Dat is gunstig voor de natuur. Vergroening zorgt voor een betere natuurlijke dooradering van de ecologisch vrij arme landbouwgebieden. De overlevingskansen van flora en fauna worden vergroot. Het is een waardevolle aanvulling op het NNN, zolang de vergroening goed kan worden afgestemd op de kenmerken van het landschap en de ecologische potenties van het gebied. Het is nog niet duidelijk hoe het GLB precies wordt toegepast en welke randvoorwaarden daarbij gelden. Maar er kan wel op worden geanticipeerd. Het zou interessant zijn indien agrariërs hun individuele vergroeningsopgaven zouden mogen bundelen of via een vereveningsconstructie van de een naar de ander zouden mogen overhevelen. Zo ontstaat ruimte voor de inrichting van robuustere, minder kwetsbare zones. Dat zou de biodiversiteit en wellicht ook andere doelen zeer ten goede kunnen komen.

Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw - Hunze als pilot?

Het Hunzedal valt in de Regio Deal onder de gebieden Drents Plateau (westzijde van de Hunze) en de Veenkoloniën (oostzijde van de Hunze). Dat biedt kansen om te experimenteren met verschillende vormen van natuurinclusieve landbouw of met combinaties tussen reguliere en andere vormen van landbouw. Afstemming met de Regio Deal is dus erg belangrijk. Het Hunzedal biedt veel aanknopingspunten voor een pilot; er loopt al een gebiedsproces dat relatief eenvoudig kan worden uitgebouwd. Deze Landschapsvisie is een goed hulpmiddel bij het opstellen van de streefbeeld Drents Plateau en Veenkoloniën. In het Hunzedal is bovendien al een

interessant voorbeeld van de combinatie tussen reguliere en natuurinclusieve landbouw voorhanden: in de Boonspolder is binnen één landbouwbedrijf de hele gradiënt aanwezig van reguliere, relatief intensieve landbouw voor de wereldmarkt naar extensief en natuurinclusief voor natuurbeheer en herstel van biodiversiteit.

Er zijn in de afgelopen jaren in heel Nederland natuurinclusieve boerenbedrijven gesticht, met zeer uiteenlopende verdienmodellen (zie bijvoorbeeld het rapport 'Verdienmodellen Natuurinclusieve Landbouw' uit 2015 van Wageningen Universiteit). Er is niet één manier. Dat biedt ruimte voor maatwerk, afgestemd op de bedrijfsvoering en de persoonlijke voorkeuren van de individuele boer. In het gebiedsproces van de Hunze, vooral in de pilots Bronnegermaden en Achterste Diep (en straks in de andere deelprojecten), is maatwerk de kern van de werkwijze.

Kringlooplandbouw

Het begrip kringlooplandbouw is door het Ministerie van LNV opgepakt en in landelijk beleid omgezet. De ambitie van het Rijk is de wereldwijd toonaangevende Nederlandse land- en tuinbouw en visserij te behouden. Het Rijk erkent dat er grote uitdagingen zijn voor de landbouw. De minister heeft kringlooplandbouw omarmd om aan die uitdagingen het hoofd te bieden. Het idee is dat:

- er zo min mogelijk afval wordt geproduceerd;
- de uitstoot van schadelijke stoffen zo klein mogelijk wordt;
- grondstoffen en eindproducten met zo min mogelijk verliezen worden benut.

Ook deze omslag biedt kansen. In het Hunzedal en de Veenkoloniën neemt de hoeveelheid organische stof de komende jaren af als gevolg van veenoxidatie en uitputting van de bodem. Door uitwisseling tussen melkveehouders en akkerbouwers zou een kringloop tot stand kunnen komen. Maar ook andere kringlopen zijn denkbaar. Sommige zullen heel lokaal zijn, van erfniveau tot enkele bedrijven, tot regionaal in het hele Hunzedal of delen daarvan, bijvoorbeeld op het gebied van:

- water
- mest
- organische stof
- energie
- afval/veevoer
- eiwitten

Agrarisch natuurbeheer (SNL)

Vanuit de agrarische sector is er veel belangstelling voor natuurbeheer in het NNN. Dat is nu niet mogelijk. Vergoedingen voor agrarisch natuurbeheer worden in daarvoor aangewezen, aan het NNN grenzende gebieden beschikbaar gesteld. In Drenthe wordt onderzocht of vergroting van het aantal SNL-gebieden mogelijk is. Dit biedt misschien ook kansen voor de Hunze.

Passend bij bedrijfsvoering

In het NNN staat de realisatie van de natuurdoelen voorop. De minder 'hoogwaardige' natuurtypen als kruiden- en faunarijke graslanden kunnen prima door boeren worden beheerd. Nu wordt dat al gedaan door pachters op de percelen van Het Drentse Landschap. In akkerbouwgebieden zoals het Achterste Diep is het vaak ingewikkelder om beheertypen te vinden die goed in de agrarische bedrijfsvoering zijn in te passen en waarmee natuurdoelen toch te halen zijn. Andere, hoogwaardiger vormen van natuur zijn binnen een agrarische bedrijfsvoering niet of nauwelijks rendabel te beheren. Wat uitkomst zou kunnen bieden, is meer differentiatie in aangepaste vormen van natuurbeheer die dan niet vanuit agrarisch natuurbeheer maar vanuit de keten worden vergoed. Bijvoorbeeld een light-versie van 'kruiden- en faunarijke grasland' of een beheertype 'landschapselementen' die de melkveehouder extra punten oplevert bij de zuivelfabriek.

Stapel van regelingen

Als regelingen 'gestapeld' kunnen en mogen worden, is de inkomensprikkel voor agrariërs veel sterker om de omslag van reguliere landbouw richting een meer natuurinclusieve landbouw te maken. Daarnaast zijn er mogelijkheden om agrariërs te belonen voor het verlenen van maatschappelijke diensten zoals waterbeheer en -zuivering: blauwe diensten. Ook voor particulieren is het interessant om een bijdrage op hun eigen gronden te mogen leveren.

Coöperatieve organisatie van 'boeren, burgers en buitenlui'

Gebiedspartijen in het Hunzedal zijn geïnteresseerd in een nadere verkenning van de mogelijkheid van collectief bestuur en beheer van het landschap in het Hunzedal. Dat kan worden uitgewerkt in de vorm van een coöperatie. Voordelen:

- In een coöperatie is het gemakkelijker om complexe kringlopen te stroomlijnen en op elkaar af te stemmen. In het Hunzedal is het dan mogelijk om kringlopen op verschillende schaalniveaus te organiseren, van lokaal tot regionaal (bijvoorbeeld mest van melkveehouders naar akkerbouwers).
- Een coöperatie bundelt inkoop-, verkoop- en marketingkracht. Dat maakt het mogelijk om betere prijzen

te bedingen, zeker als een deel van de tussenhandel kan worden omzeild. Daarnaast kunnen producten uit het Hunzedal beter worden vermarkt als streekproduct.

- Een coöperatie kan een goede gesprekspartner zijn voor partijen zoals overheden, non-profit organisaties, commerciële bedrijven en Regio Deal.
- In een coöperatie is kennisuitwisseling en -ontwikkeling gemakkelijker te organiseren.
- Een coöperatie kan helpen bij beleidsuitvoering op gebiedsniveau, bijvoorbeeld wanneer knelpunten door individuele grondeigenaren als onoverkomelijk worden ervaren.

Collectieve aanpak van ruimtelijke opgaven

In een extremere variant zouden zelfs de ruimtelijke opgaven - zoals inrichtingsdoelen voor natuur, water en landbouw - voor het Hunzedal bij het collectief kunnen worden neergelegd. De coöperatie wordt in het planproces dan met kennis, mankracht en middelen gefaciliteerd door de betrokken partijen, zoals de provincie, Prolander, gemeenten, terreinbeherende organisaties en Drents Particulier Grondbezit. Op deze manier krijgen boeren, burgers en buitenlui maximale invloed op hun eigen leefomgeving. Bij overheden en burgers vraagt dat om een omslag in denken; ze hebben allebei een nieuwe rol en hun onderlinge verhouding verandert. Uiteraard is dit geen variant die zich laat opdringen. De wens of behoefte hieraan moet vanuit de streek zelf komen. Ook moeten de voordelen duidelijk zijn. Als denkrichting kan het in ieder geval nieuwe ideeën losmaken.

Voorbeeld in de praktijk

De Plattelandscoöperatie in Limburg is een voorbeeld van een goedlopende coöperatie, waarin sprake is van een vorm van collectief bestuur en beheer. Weliswaar minder ver gaand, maar het is een goed begin. Een andere variant is de Boermarkte Zeijen, die zich vooral richt op circulaire landbouw in combinatie met natuur- en landschapsbeheer in de directe omgeving van de boermarkte.

Planologische ruimte en/of overbedeling

De grondmobiliteit in het Hunzedal wordt soms belemmerd door het verschil in grondprijzen. Goede gronden zijn duurder dan agrarisch minder goede gronden. Door de prijsverschillen is het soms niet mogelijk om een agrariër te verplaatsen die in of nabij de natuur ligt, ook als de betrokken ondernemer dat zelf wel wil. Het geldt dat dan moet worden bijgelegd, geldt als staatssteun. In die context zou geëxperimenteerd kunnen worden met andere mogelijkheden om zowel voor de ondernemer als de natuur, en soms ook het watersysteem, de situatie van conflicterende belangen op te lossen:

Verruiming van de planologische bestemming op het bouwblok, zodat een agrariër bijvoorbeeld een vakantiewoning of B&B voor de verhuur mag bouwen. De extra inkomsten compenseren de inkomstenderving op de 'natuurpercelen'.

- Overbedeling, dus toekenning van 'extra' grond via een kavelruilproces, waardoor de ondernemer in feite kan extensiveren zonder daarvoor inkomen in te leveren.

Ruilverkaveling 2.0

Het laatstgenoemde punt - overbedeling - raakt aan een instrument dat tot enkele jaren geleden effectief was: de herinrichting van het landelijk gebied via de Wet Inrichting Landelijk Gebied (WILG), waarbij herverkaveling kon worden ingezet voor verbetering van de agrarische verkavelingsstructuur in combinatie met het realiseren van algemene maatschappelijke belangen zoals natuur en water. Zou een 'ruilverkaveling 2.0' een geschikt instrument kunnen zijn voor het integraal afwegen en ruimtelijk positioneren van de verschillende functies in het Hunzedal?

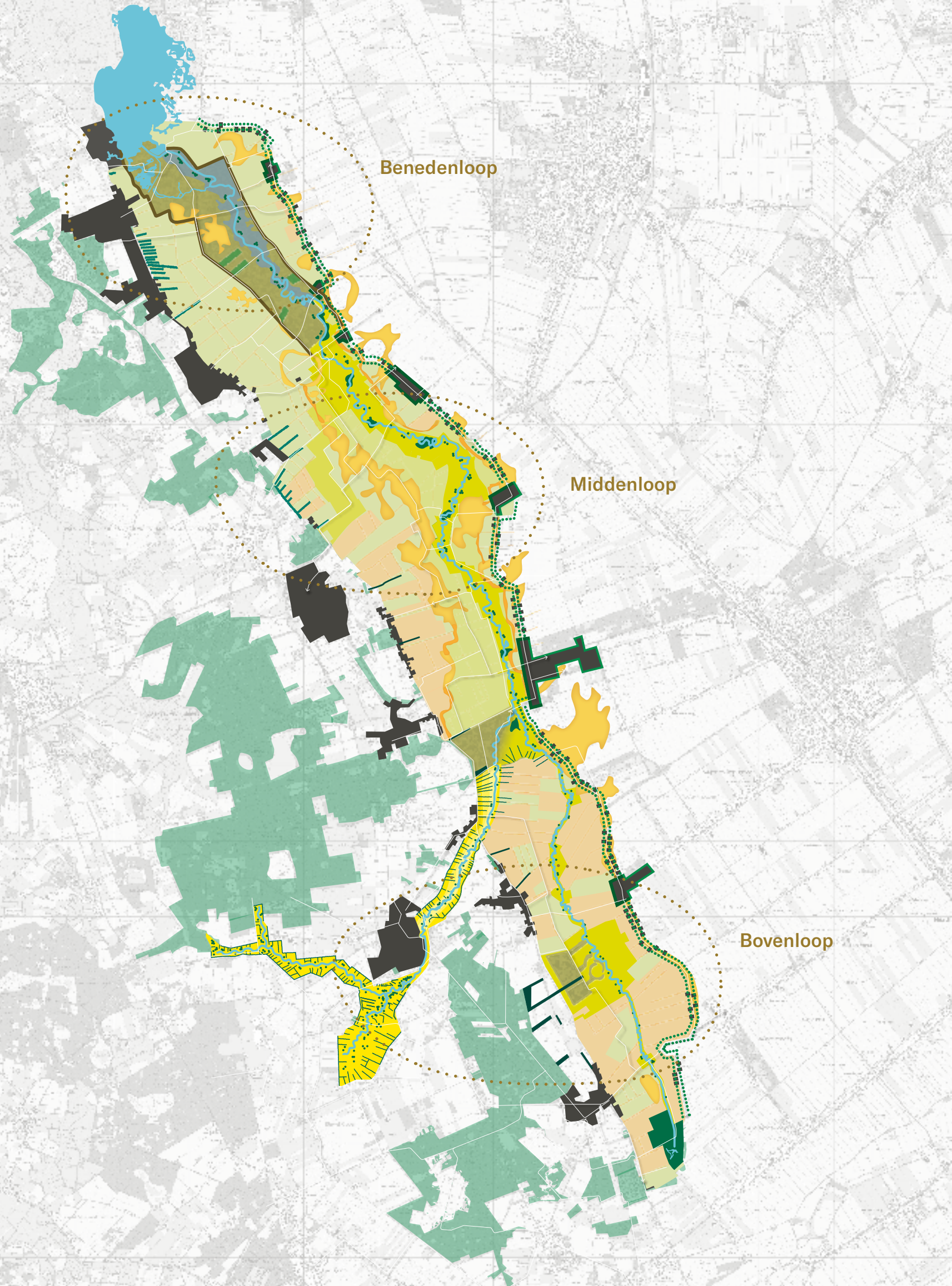
HOOFDSTUK 7

Voorbeeld- uitwerkingen

Gebiedskeuze

De Landschapsvisie is voor drie representatieve deelgebieden verder uitgewerkt. De deelditwerkingen zijn te beschouwen als voorbeelditwerkingen. Ze kunnen als inspiratie dienen zodra er samen met de streek inrichtingsplannen voor de nog in te richten deelgebieden worden opgesteld. De voorbeelditwerkingen zijn beslist niet bedoeld als blauwdrukken of concrete plannen die voorschrijven hoe het moet worden. Net als de Landschapsvisie voor het hele Hunzedal geven ze een mogelijk toekomstbeeld te zien.

Bij wijze van toets

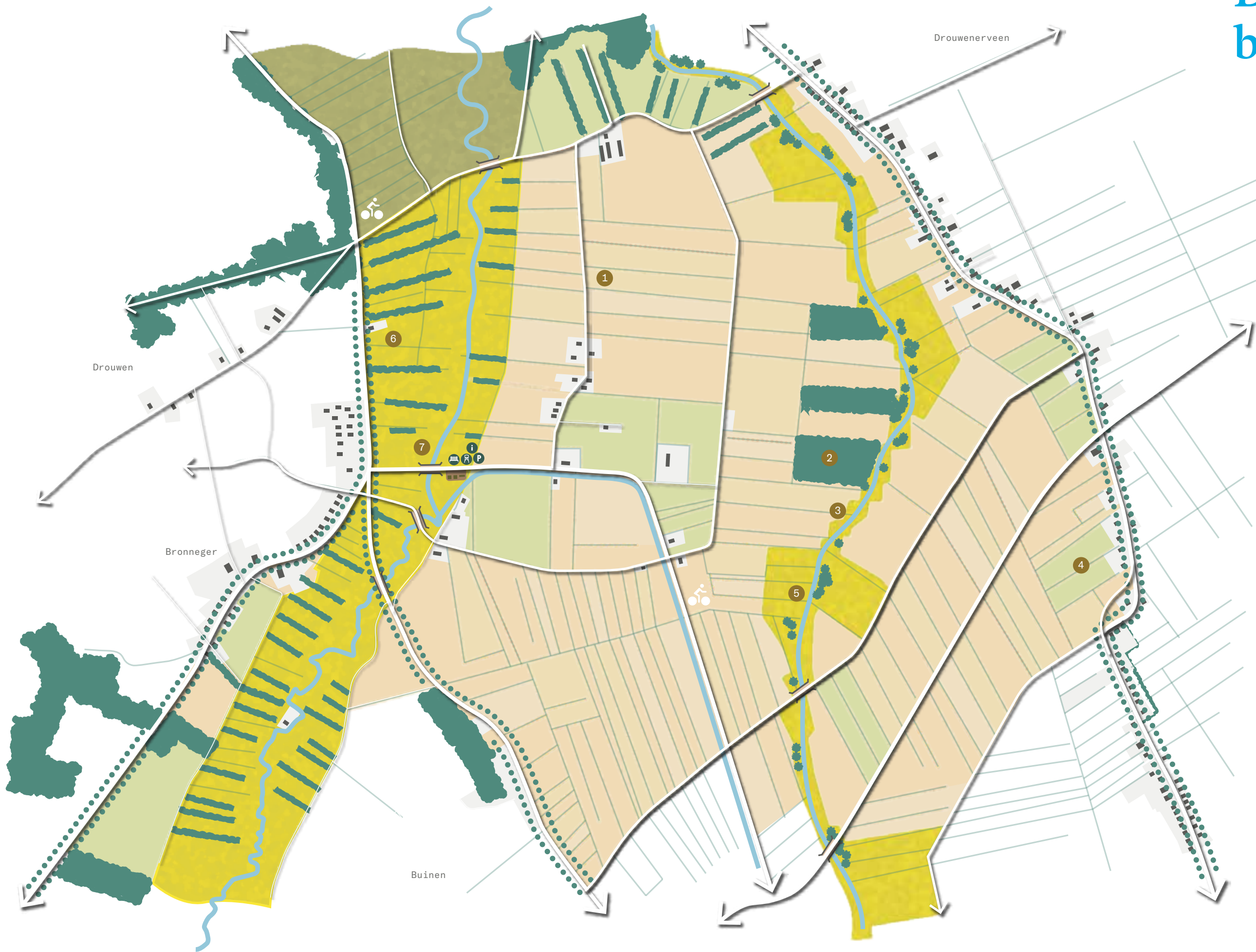
De concretiseringslag maakt de Landschapsvisie op een lager schaalniveau, voor een concreet gebied, in ieder geval inzichtelijker. De uitwerkingsslag naar de deelditwerkingen is namelijk ook een soort toets: werkt de Landschapsvisie als ze wordt vertaald naar een specifiek, herkenbaar deelgebied? En wat voor kansen, knelpunten en onderzoeksvragen komen dan bovendien? Hoe pakt de toepassing van een aantal van de ontwikkelmechanismen uit?

Waarom deze deelgebieden

De keuze voor de drie op de kaart weergegeven deelgebieden is gebaseerd op:

- De ligging van deelgebieden waarvoor nog inrichtingsplannen moeten worden opgesteld.
- De functionele ligging in het beekstelsel: bovenloop, middenloop, benedenloop.
- Verschillen in grondgebruik en functie: voornamelijk akkerbouw, veeteelt en/of natuur.
- Verschillen in geomorfologie, bodem en reliëf: de aan- of afwezigheid van dekzandruggen en -kopjes.

Deeluitwerking bovenloop

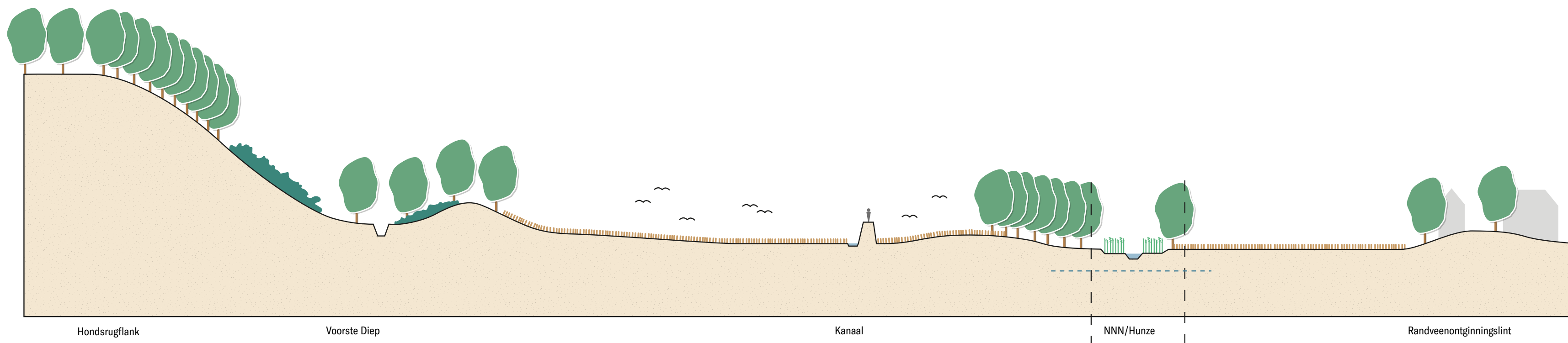
- 1 Natuurinclusieve landbouw
- 2 Klimaat-/voedselbos
- 3 Ecologische verbindingzone
- 4 Versterking lint
- 5 Stapstenen
- 6 Herstel kleinschalig landschap
- 7 HOP

Landschap

In de bovenloop is de samenvloeiing van het Voorste Diep en het Achterste Diep een belangrijke plek. Het is een heldere scheiding tussen drie verschillende landschappen: de middenloop waar veeteelt het meest voorkomende landgebruik is, het open agrarische akkerbouwlandschap van het Achterste Diep en het kleinschalige cultuurlandschap met hoge natuurwaarden van het Voorste Diep. Ook in dit deel van de Hunze zijn de randen van het Hunzedal stevig en goed herkenbaar. Het zuidelijk deel van de randveenontginning is minder verdicht met erven en bebouwing. Hier is mogelijk nog wat ruimte om kleinschalig te verdichten, als voortzetting van het meer noordwaarts gelegen lint.

Water, natuur en cultuurlandschap

Beide bovenlopen zijn heel verschillend. Het Voorste Diep wordt verder ontwikkeld tot een kleinschalig cultuurlandschap in het vrij diep ingesneden, smalle beekdal. Houtwallen en singels haaks op de beek bepalen het beeld. In het beekdal zijn de omstandigheden geschikt voor het verder ontwikkelen van vochtige en natte schraalgraslanden, dankzij de waterhuishouding (onder andere aanwezigheid van kwel) en extensief grondgebruik. Agrarisch natuurbeheer in de overgangzone tussen het beekdal en aangrenzende wegen verzacht de nu nog harde scheiding tussen natuur en landbouw. Het Voorste Diep zelf kan zich door het grote verhang ontwikkelen tot een natuurlijke, relatief snelstromende, meanderende laaglandbeek (KRW-beektype R5).

Principeprofiel bovenloop

Natuurpotentie

Het Achterste Diep is in de huidige situatie een vrij eentone, rechtgetrokken waterloop. Door de oude meanders op te zoeken, krijgt de beek meer karakter. In het smalle, diep ingesneden beekdal zijn de natuurpotenties minder hoog dan in het Voorste Diep. Er zijn kansen voor kruiden- en faunarijk grasland en wellicht voor natuurtypen die goed passen bij het aangrenzende akkerbouwgebied. Pleksgewijs kan hier en daar oeverbeplanting ontstaan, die de beekloop markeert.

- De nabijheid van natuurlijke hoogten in en naast het beekdal waar mogelijkheden voor kleine gradiënten ontstaan.
- De al verworven gronden voor het NNN: daar is een solide basis om op verder te bouwen of om door ruiling een verbidingszone te kunnen maken.

Landbouw

Akkerbouw blijft het belangrijkste grondgebruik in het Achterste Diep. Waar mogelijk, kunnen akkerpakketten vanuit agrarisch natuurbeheer als aanvulling op het NNN meer biodiversiteit opleveren en zorgen voor een fijnmazige dooradering van het agrarisch gebied. Een ontwikkeling naar natuurinclusieve akkerbouw versterkt zowel de natuur als de landbouw op termijn. Langs het Achterste Diep zijn voedselbossen mogelijk. De bossen dragen bij aan nieuwe inkomstenbronnen, CO₂-opvang en meer biodiversiteit.

Recreatie

In het gebied is al een mooie landschappelijke lijn met een hoge ruimtelijke kwaliteit aanwezig: het Kanaal Buinen-Schoonoord. Wat lange tijd een ondergeschikte waterloop was - het in de jaren twintig van de 20^e eeuw aangelegde kanaal verloor al in de jaren zestig zijn scheepvaartfunctie - is nu een kanaal met grote potentie. Het is

een kanaal met een verhaal, met aantrekkelijke oevers die aanleiding bieden voor het maken van een route. Vanuit de randveenontginningen richting Achterste Diep, en van Hondsrug naar Voorste Diep zijn tal van dorpsommetjes te maken en verbindingen te leggen. De Branden, waar dankzij kwel een mooie gradiënt ontstaat van kruiden- en faunarijk grasland, moeras en broekbos naar natte heide op de Hondsrug, ligt aan een belangrijke doorgaande route door het dal; een uitgelezen plek voor een HUP. De natuur heeft hier zo'n grote maat, dat bezoekers zich werkelijk even in een andere wereld kunnen wanen.

Energie en klimaatadaptatie

In de overgangszone kunnen zonneakkers als transformatiemechanismen dienen voor een omschakeling in de landbouwbedrijfsvoering. Door stapstenen en bos op veenpakketten aan te leggen, blijft het veen behouden of wordt de oxidatie op zijn minst vertraagd en wordt bodemdaling tegengegaan.

Inspiratiebeeld bovenloop (Achterste Diep)

Smalle ecologische verbingszone met stapstenen in een door akkerbouw gedomineerd landschap. Recreatieve verbindingen kruisen de Hunze en verbinden dorpskernen.

Deeluitwerking middenloop

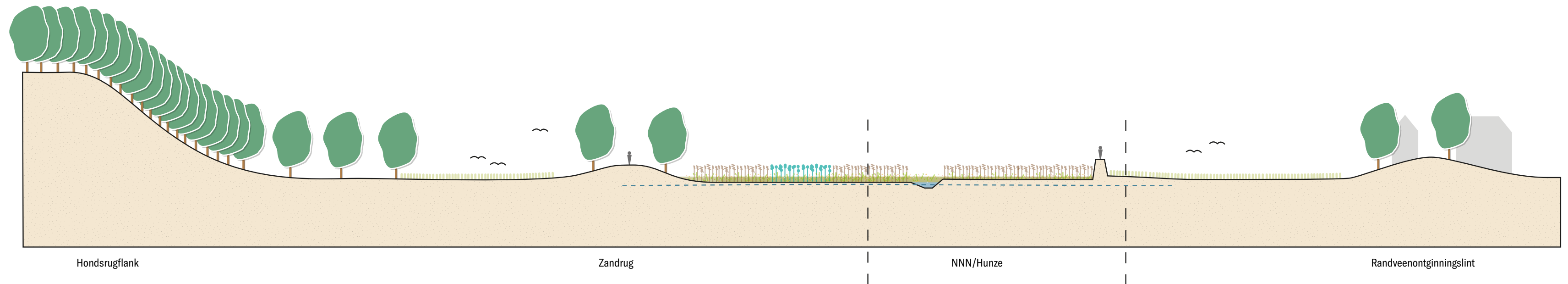
- 1 Natuurinclusieve landbouw
- 2 Overgangszone NNN-landbouw
- 3 HUP
- 4 Oeverbeplanting en broekbosontwikkeling

Landschap

Ook in de middenloop kent het Hunzedal sterke, dichte randen. Op de Hondsrug wisselen boscomplexen, open akkers en weilanden en bebouwing elkaar af. Enkele dikke houtwallen steken vanaf de Hondsrug het dal in. De afstanden tussen de erven en tuinen in dit deel van de randveenontginning is groter, maar de laanbeplanting langs de weg vormt een lange doorgaande lijn. Onder de bomen door is af en toe zicht op het achterliggende veenkoloniale gebied. Het Hunzedal is open. De lijn van de Hunze kan worden geaccentueerd door her en der oeverbeplanting en stukjes broekbos aan te planten of door spontane opslag te laten ontstaan. Dat gebeurt op zo'n manier dat doorzichten over en weer behouden blijven. De Hunze wordt zichtbaar gemaakt in het landschap. De hermeandering van de Hunze draagt daar sterk aan bij.

Water, natuur en landbouw

In de middenloop vindt de overgang plaats van boezemgebied naar het vrij afstromende deel van de beek, evenals van een beek tussen kaden naar een insnijdende beek. In dit laatste deel vormen de zandruggen in het gebied de natuurlijke waterkering bij hogere waterstanden. In het bekade deel worden nieuwe kaden aangelegd die de hogere gedeelten in het terrein verbinden. Er ontstaat een brede overgangszone van kruiden- en faunarijk grasland in het NNN via agrarisch natuurbeheer naar natuurinclusieve landbouw naar reguliere landbouw. Op de drogere randen van de flanken zijn de gronden geschikt voor akkerbouw.

Principeprofiel middenloop

Recreatie

Op de zandruggen is ruimte voor kleinschalige dagrecreatieve voorzieningen. Routes over de nieuwe kaden sluiten aan op bestaande wegen en paden. Ook worden hier en daar nieuwe verbindingen gemaakt die zowel dorpsommetjes als langere routes mogelijk maken. Bij bruggen worden zogenoemde HUP's gemaakt, Hunze Uitrust Plekken, waar de Hunze beleefbaar is. Zo'n HUP krijgt de vorm van een uitzichtplek, een picknickplek, een aanlegsteiger en/of een andere eenvoudige, robuuste voorziening, passend bij het natuurlijke karakter van de Hunze.

Energie

Op vergelijkbare wijze als bij de benedenloop, kunnen zonneakkers worden gekoppeld aan de kaden en/of in de overgangszone worden gebruikt als transformatiemechanisme van reguliere naar natuurinclusieve landbouw.

Wonen

Wonen vindt plaats in de bestaande kernen.

Inspiratiebeeld middenloop

Meanderende Hunze met kruiden- en faunairijk grasland. Een zachte overgang naar een natuurinclusieve vorm van landbouw. Veel ruimte voor verschillende recreatievormen.

Deeluitwerking benedenloop

- 1 Herstel houtwallen Hondsrugflank
- 2 Paludicultuur en zonneakkers aan de dijk
- 3 HUP
- 4 Moeras
- 5 HOP

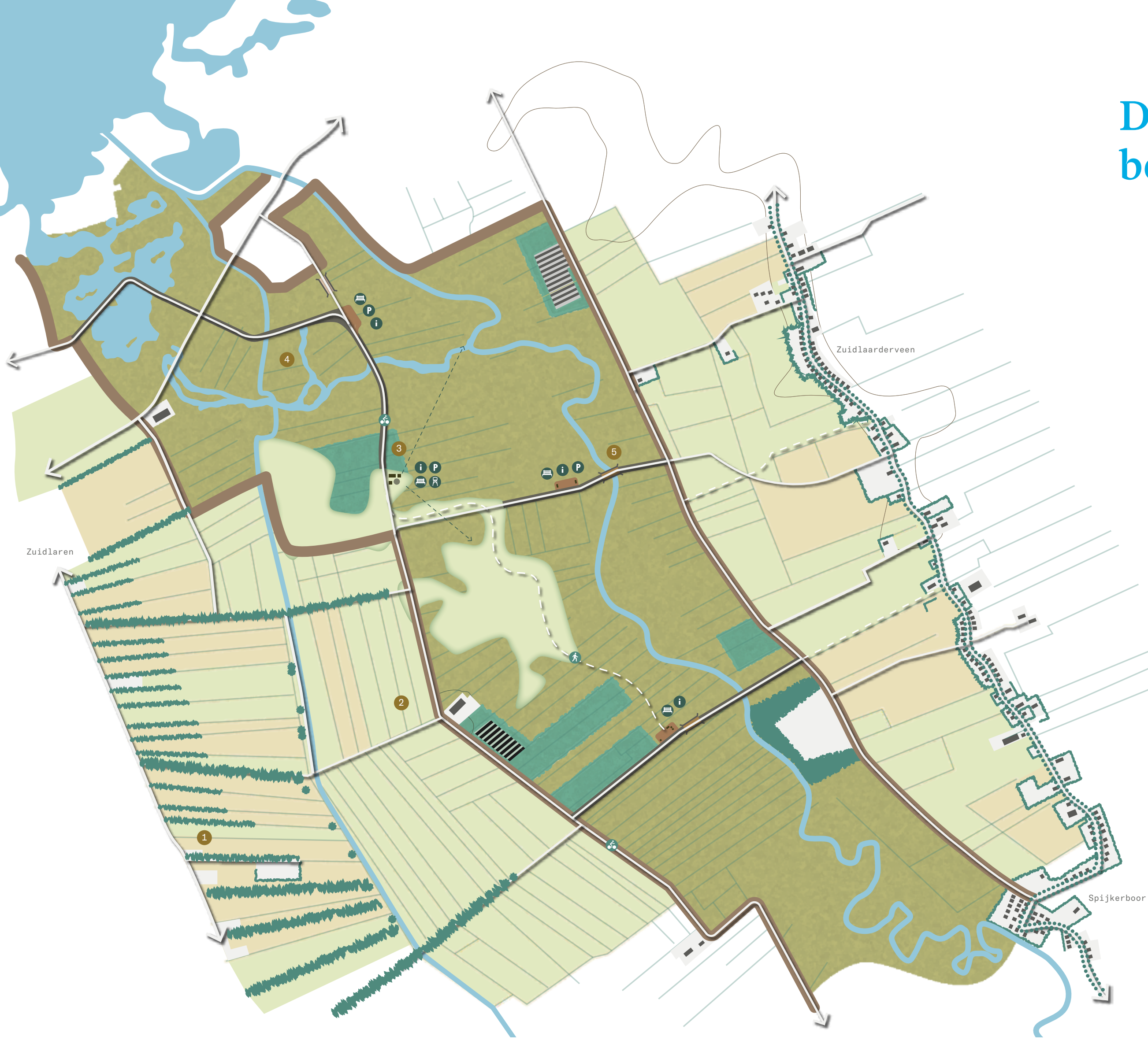
Landschap

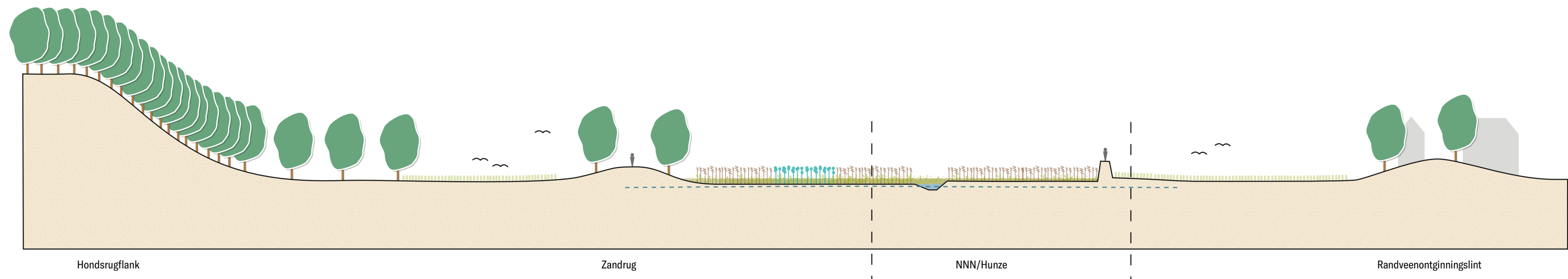
In de benedenloop is het hoogteverschil tussen Hunzedal en Hondsrug niet zo groot. De overgangen zijn daardoor geleidelijk. Dankzij de sterk verdichte randen aan zowel de Hondsrugkant als aan de zijde van de randveenontginning zijn de randen van het dal wel heel duidelijk. Bij de Hondsrug worden de randen gevormd door de bossen en de laanbeplanting langs de weg. De overgang tussen Hondsrug en Hunzedal is vooral zichtbaar aan de houtwallen die min of meer loodrecht op de steilrand en de beek het dal insteken. De houtwallen worden versterkt.

De dichtheid aan erven en tuinen in de randveenontginning is in dit deel van het beekdal vrij hoog en de laanbeplanting in het lint is robuust. Dit samenspel van laanbeplanting en erven geeft de randveenontginning het karakter van een groen 'gordijn': af en toe is er een door de bomen gefilterd zicht op het veenkoloniale landschap.

Water, natuur en klimaatadaptatie

Het tussen deze krachtige randen gelegen Hunzedal is juist heel open. Het dal is te kenschetsen als een nat tot zeer nat boezemgebied. De dekzandkopjes en nieuwe kaden die deze kopjes met elkaar verbinden, liggen aan weerszijden van de beek. Deze nieuwe lijn in het landschap, gebaseerd op de ondergrond, biedt aan de beek meer ruimte om te kunnen overstromen. Als gevolg hiervan zal langs de beek een brede zone met rietmoeras ontstaan, die af en toe, afhankelijk van het natuurlijke reliëf, zal verbreden of versmallen. De beek krijgt meer ruimte om te 'ademen' al naar gelang het aanbod van water. Het riet uit het moeras kan periodiek en op wisselende plekken in het dal worden geoogst.

Principeprofiel benedenloop

Landbouw, energie en klimaatadaptatie

Tussen de moerassen en de nieuwe kaden ontstaat ruimte voor natuurinclusieve landbouw c.q. extensieve melkveehouderij. Gekoppeld aan de kaden kunnen velden met paludicultuur worden aangelegd, die op termijn als nieuwe inkomstenbron kunnen dienen. Ook zonneakkers zouden aan weerszijden van de kaden een plek kunnen krijgen, bijvoorbeeld als transformatiemiddel van reguliere naar natuurinclusieve landbouw.

Op een paar mooie plekken op enige afstand van de beek, bijvoorbeeld op kleine zandopduikingen, zouden mobiele, tijdelijke/seizoensgebonden 'natuurhuisjes' of trekkershutjes kunnen worden gemaakt; gebouwtjes als recreatieverblijf 'off the grid', dus met een minimale ecologische voetafdruk. In het Hunzedal zijn mogelijkheden voor kanovaren en andere vormen van kleinschalige waterrecreatie, in aansluiting op de recreatieve voorzieningen rond het Zuidlaardermeer.

Recreatie

De nieuwe kaden bieden een uitgelezen kans voor het maken van nieuwe routes. Ze kunnen worden ingezet als schakel tussen bestaande wegen en paden. Een nieuw knuppelpad loopt dwars door het Hunzedal, in oost-westrichting, zodat het sterk verweven natuur- en de landbouwlandschap langs de Hunze van kade tot kade van dichtbij kan worden beleefd. Om verstoring van de natuur te voorkomen, is het zaak om in de inrichtingsplannen verder te onderzoeken welke kaden wel en welke niet als openbaar pad toegankelijk kunnen zijn.

Inspiratiebeeld benedenloop

Veel ruimte voor natuur (moeras) en waterberging.

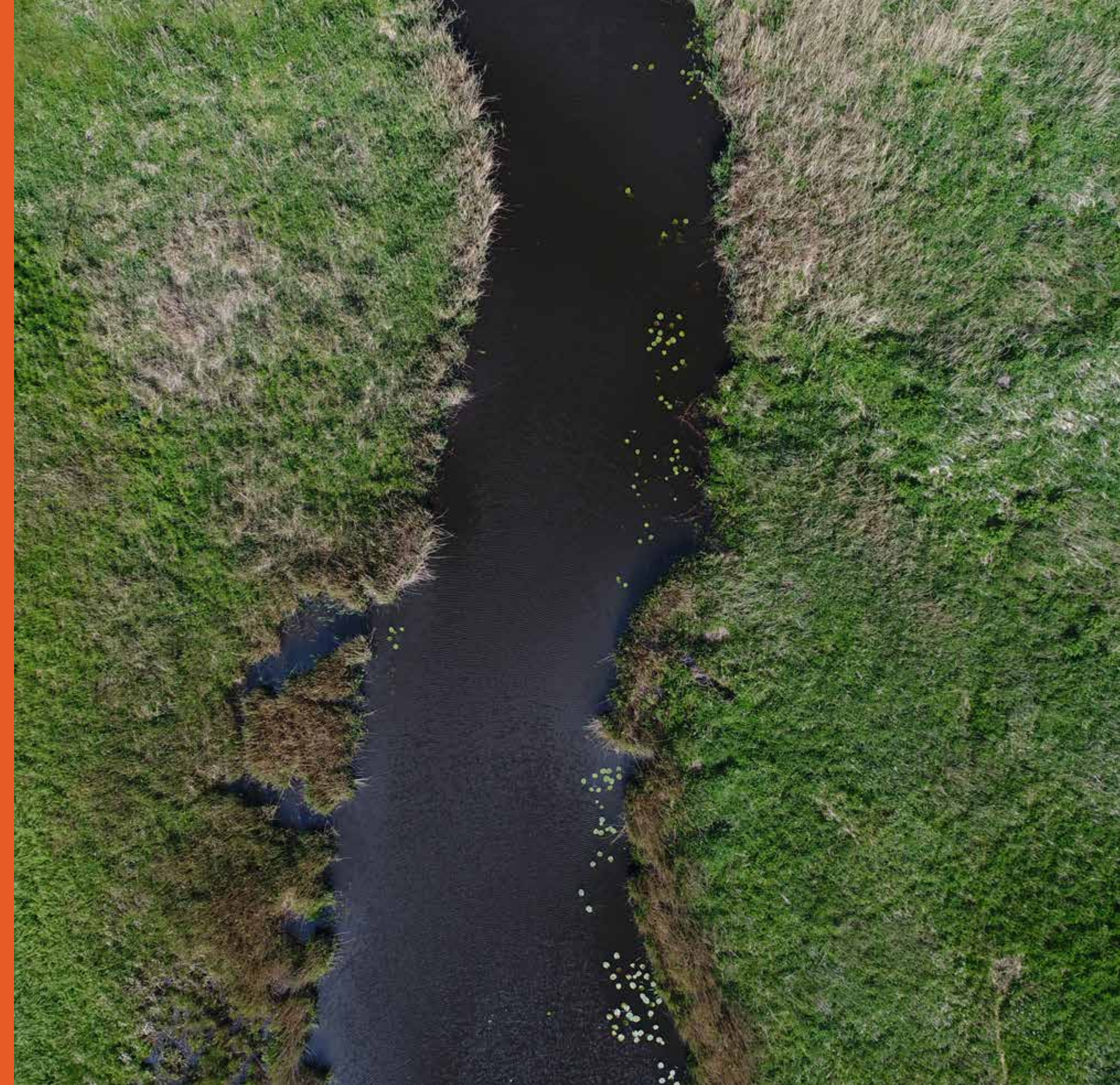
Langs de randen ruimte voor recreatie en natte teelten.

Mogelijkheid voor incidenteel seizoensgebonden natuurhuisjes (tiny house).

HOOFDSTUK 8

Waar staan we nu?

Eindproduct wordt startpunt

De Landschapsvisie is in een intensief proces tot stand gekomen. Alle partijen die in het gebied actief zijn of daarbij betrokken zijn, hebben eraan meegewerkt en over meegedacht. Die inbreng is mogelijk geweest door het gebiedsproces, via schetssessies, maar ook via de pilots Bronnegermaden en Achterste Diep. Daarmee is het nog niet klaar. De Landschapsvisie is niet bedoeld als blauwdruk. Er is geen sprake van: 'zo moet het en niet anders'. De Landschapsvisie is tegelijk eindproduct van deze verkennende planvormingsfase als start van de volgende fase waarin wordt toegewerkt naar daadwerkelijke inrichting. De pilot Achterste Diep geeft aan hoe deze volgende fase er voor de andere deelgebieden ongeveer uit zou kunnen zien.

In gesprek met de streek

De Landschapsvisie zet voor deze planfase de koers en ambitie uit, maar zal op haar beurt ook weer worden beïnvloed door nieuwe inzichten die op een lager schaalniveau naar voren komen. De Landschapsvisie maakt duidelijk welke kant de betrokken partijen uit willen en biedt een inspirerend beeld van welk landschap met welke mix van functies daarbij zou kunnen ontstaan. Nu is het moment daar om die visie te delen met de bewoners en gebruikers in de deelgebieden in het Hunzedal. De ontwikkelmechanismen en de deuluitwerkingen bieden verschillende aanknopingspunten voor het gesprek met agrariërs, burgers en betrokken partijen: wat zijn de doelen en hoe kunnen die doelen op basis van samenwerking worden bereikt.

Prikkelend en realistisch

De Landschapsvisie is dus vooral een startpunt voor een dialoog, een goed gesprek met alle betrokkenen. De opstellers van de Landschapsvisie gaan ervanuit dat het document zowel prikkelend als realistisch is, dat het mensen enthousiasmeert en uitnodigt om aan de slag te gaan. De Landschapsvisie is een van de middelen om weer beweging in het gebied te krijgen; beweging in de grondmarkt, in kavelruilen en landbouwstructuurverbetering, en in de integrale planvorming. Duidelijk is dat de partijen met grondposities onderdeel van de ruimtelijke oplossing zijn als het gaat om het onderbrengen van alle functies in het landelijk gebied. Die functies staan voor ingrijpende veranderingen die te maken hebben met de grote transitie op het gebied van landbouw, energie en klimaat. Vanuit een samenhangende visie op het geheel - de Landschapsvisie - kan vervolgens naar een oplossing op maat voor de deelgebieden worden gezocht.

Een kwestie van maatwerk

Zoals de pilot Achterste Diep de Landschapsvisie heeft genuanceerd en verdiept, zo zal de planvorming in de andere deelgebieden ook tot verdere verdieping en aanscherping leiden. Echt maatwerk kan immers alleen in een interactief gebiedsproces tot stand komen. Dat kan op verschillende manieren. De Landschapsvisie kan intact blijven en als inspiratiebron dienen voor de inrichtingsplannen. Maar in de gebiedsprocessen kunnen ook andere accenten worden gelegd. Het is dan afhankelijk van de aard en de omvang van de verschuivingen om te beoordelen of de Landschapsvisie daar in de toekomst op moet worden aangepast: bijvoorbeeld een Landschapsvisie Hunzedal 2.0, vergelijkbaar met de Landschapsvisie Drentsche Aa 2.0. Dat oordeel is aan de Stuurgroep, op advies van het Programmeerteam Hunze. Het Programmeerteam wordt op haar beurt weer geadviseerd door de werkgroepen die zich met de deelgebieden bezighouden.

Flexibiliteit en geleidelijkheid

De Landschapsvisie biedt op basis van een ecohydrologische en landschappelijke systeembenadering een integrale visie op de landschapontwikkeling van het Hunzedal, waarin landbouw en natuur meer met elkaar verweven raken. Ondergrond, reliëf en waterhuishouding zijn sturend voor de ontwikkelingen. Het is nog onduidelijk in hoeverre de huidige trends zich laten doortrekken naar de toekomst. De verwachting is dat de trend naar meer verweving en zelfs stapeling van functies en extensivering van de landbouw doorzet. De optelsom van de trends - klimaatverandering, stikstofcrisis, Pfas, energietransitie - kan als signaal worden beschouwd: zijn we als maatschappij het 'laadvermogen' van ons landschap met ons huidige grondgebruik aan het overschrijden? De Landschapsvisie biedt voldoende flexibiliteit om geleidelijk naar deze toekomst toe te werken. De overgangszones tussen de kaden en/of zandruggen zijn daarvan een goed voorbeeld. Deze zones kunnen geleidelijk aan worden gemaakt en ingericht, bijvoorbeeld door eerst in één deelgebied te beginnen.

Alles op de meest geschikte plek

De landbouwtransitie bevindt zich in een prille fase. Het is nog onduidelijk of natuurinclusieve landbouw of biologische landbouw voldoende voedsel van goede kwaliteit kan produceren om alle - nationale en internationale - monden te voeden. Het is te verwachten dat ook reguliere vormen van landbouw, met enige aanpassingen in de bedrijfsvoering, nodig zijn en blijven, zeker in de eerstkomende jaren. De overgangszones bieden kansen voor natuurinclusieve landbouw. Ook voor reguliere veeteelt zijn daar meer dan voldoende mogelijkheden, bij voorkeur op extensievere wijze. Op de flanken van de Hondsrug en andere plekken in het Hunzedal waar de omstandigheden qua bodemvruchtbaarheid en vochtbehouding stabiel zijn, is plek voor

reguliere akkerbouw. Het landschap kan dus een mozaïek van verschillende typen bedrijven zijn.

Eigen karakter

De Hunze als beek en beekdal onderscheidt zich van de andere beekdalen in Drenthe door zijn omvang en de asymmetrische opbouw in dwarsdoorsnede van Hondsrug tot randveenontginning. De Landschapsvisie speelt daarop in door de koers uit te zetten naar een meer natuurlijke beek, in een meer open en 'ruiger' landschap met grotere, robuustere natuurgebieden en waterbergingsgebieden dan bijvoorbeeld in het Drentsche Aa-gebied waar het fijnmazige cultuurlandschap domineert. De Hunze zal door hermeandering en de inrichting van het NNN beter herkenbaar zijn als beek. Vorming van broekbosjes en oeverbeplanting draagt bij aan de zichtbaarheid van de beek in het brede stroomdal. Nieuw bos levert bovendien een belangrijke bijdrage aan het vastleggen van CO₂; het kan een instrument zijn tegen bodemdaling door veenoxidatie, wat uiteindelijk ook de CO₂-uitstoot beperkt. Ook voegt bos een extra biotoop toe en dat leidt tot meer biodiversiteit. Waar bos dicht op de beek staat, zorgt de schaduw van de bomen voor verlaging van de watertemperatuur.

Buiten het NNN

De Hunze krijgt buiten het NNN op de lange termijn meer ademruimte doordat de zandruggen een nieuw, breder stroomgebied van de beek begrenzen dan de huidige, dicht op de beek gelegen kaden. In combinatie met hermeandering en de maatregelen die op de Hondsrug en in de bovenlopen worden genomen, zoals buffers en wadi's, wordt water langer vastgehouden en vertraagd afgevoerd. In gebieden als Tussenwater kan bij extreme piekafvoeren water worden geborgen. In zijn geheel wordt het watersysteem robuuster c.q. minder kwetsbaar. De verwachting is dat de ontwikkelingen in de landbouw zullen leiden tot een betere bodemgesteldheid met meer organische stof. De sponswerking van de bodem zal daardoor ook toenemen. Periodes van droogte zijn dan beter te overbruggen.

Beleving

De gedachte achter de focus op de ruimtelijke inrichting van het Hunzedal is dat functies in het landelijk gebied zoals recreatie volgend zijn aan functies als natuur, water en landbouw. Dat is ook de ervaring van de terreinbeherende organisaties in het gebied: als de natuur eenmaal is ingericht en het gebied mooier is geworden, volgen de recreanten vanzelf. De Landschapsvisie bouwt voort op de specifieke natuur- en landschapskwaliteiten van het Hunzedal. Het is wel van belang dat recreanten het gebied goed kunnen vinden en kunnen doorkruisen. Belangrijk doel van de Landschaps-

visie is daarom om het wandel-, fietspaden- en wegennetwerk te verbeteren en om meer eenheid aan te brengen in de beleefpunten langs de Hunze. Recreanten kunnen zich dan gemakkelijker oriënteren. Ook worden de verschillen tussen de verschillende landschappen duidelijker zichtbaar. Daartoe kan een vervolgonderzoek op de eerdere studie van Strootman Landschapsarchitecten worden opgezet, waarbij alle recreatievormen integraal aan bod komen. Het zou goed zijn om dan ook een complete inventarisatie van de huidige routenetwerken en voorzieningen in het Hunzedal uit te voeren en in GIS vast te leggen.

Vervolg

De Landschapsvisie is integraal opgezet. Het opstellen van inrichtingsplannen voor de deelgebieden is de volgende stap. De combinatie tussen de Landschapsvisie als inspiratiedocument en de inrichtingsplannen als maatwerkplannen biedt meerwaarde. Idealiter krijgen de inrichtingsplannen op dezelfde integrale wijze vorm, vergelijkbaar met de werkwijze in eerdere inrichtingsplannen voor de al gerealiseerde natuurgebieden. Continuïteit is daarbij belangrijk en dat vraagt om integrale gebiedsontwikkeling. Integrale gebiedsontwikkeling is een langjarig proces dat gebaseerd moet zijn op vertrouwen tussen partijen. In het recente verleden is daar bij de uitwerking van de Hunzevisie hard aan gewerkt en de ervaringen waren positief. Daar kan op worden doorgebouwd. Integrale gebiedsontwikkeling lijkt soms op gespannen voet te staan met bijvoorbeeld de deadline van 2027 waarop het NNN gereed moet zijn. De tijdsinvestering in het planproces betaalt zich echter uit in de uitvoeringsfase. Er is minder risico op bezwaren en andere tijdrovende procedures. Maar voorop staat dat integrale gebiedsontwikkeling tot meer ruimtelijke kwaliteit leidt; er ontstaat meerwaarde. Het is die meerwaarde die het verschil maakt tussen een landschap dat functioneert en een landschap dat mensen trots en blij maakt.

Bronnen

Diverse websites

www.drentslandschap.nl
www.hunzeenaas.nl
www.wmd.nl
www.landschapsgeschiedenis.nl
www.drenthe.nl
www.rijksoverheid.nl
www.provincie.drenthe.nl
www.provinciegroningen.nl
www.groningerlandschap.nl

Achtergronddocumenten en boeken

Het Hunzedal - wedergeboorte van een beekdal / Stichting Het Drentse Landschap, 2017

Hunzevisie / Stichting Het Drentse Landschap, Stichting Het Groninger Landschap en Natuur en Milieufederatie Drenthe, Natuur en Milieufederatie Groningen, 1995

Hunzevisie 2030 / Stichting Het Drentse Landschap, Stichting Het Groninger Landschap en Natuur en Milieufederatie Drenthe, Natuur en Milieufederatie Groningen, 2014

Natuurlijk Drenthe - Over hoogveen en schapen, kwelwater en beenbreek / Provincie Drenthe, 2019

Natuurlijk Platteland - Beleven, Benutten, Beschermen
Programma per gebied, 2015-2021 met doorkijk naar 2027 / Provincie Drenthe, 2016

Plan van Aanpak Verbreding opgave NNN - Hunzedal / Prolander, mei 2019

Tracéstudie Hunzedal - een tracéstudie voor een fietsverbinding door het stroomdal van de Hunze / Strootman Landschapsarchitecten, 2019

Diverse rapporten Waterschap Hunze en Aa's

- Beheerplan 2016- KRW Water
- Waterbeheerplan Hunze en Aa's - bijlagen
- Watersysteemplan Hunze
- Integraal Maatregelenplan Zuidlaardermeer
- Pilot veenoxidatie Valthermond
- KRW-visstandmonitoring Zuidlaardermeer en Foxholstermeer 2018 (VisAdvies)

De Hunze tussen Zuidlaardermeer en Stad - holocene ontwikkeling van de Hunze en het cultuurlandschap van de Onnerpolder en de Oeverpolder / Masterscriptie Landschapsgeschiedenis Tessa de Ruyter, Rijksuniversiteit Groningen, 2015

Referenties en maatlatten voor natuurlijke watertypen voor de Kaderrichtlijn Water 2015-2021 / Stowa-rapport 2012-31, Rijkswaterstaat

Kanovaarwegen in Nederland - van planning tot praktijk, een handleiding
Toeristische Kano Bond Nederland / Watersportverbond

Landschapsplannen in Drenthe (1945-1975); Brinken en hoven, essen en randen, singels en wallen / Schokland & Water, April 2018

Schetsboek NNN of En, En, En - verbreding opgave Hunzedal / LAOS - Prolander, mei 2019

Schetsboek Achterste Diep 1 en 2 / LAOS - Prolander, juni en november 2019

Oefenen met de toekomst - scenario's voor stedelijke ontwikkeling, infrastructuur en mobiliteit in Nederland voor 2049. Ruimtelijke verkenning 2019 / Planbureau voor de Leefomgeving, 2019

Folders Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw en Regio Deal Zuid- en Oost-Drenthe

Tv-programma Tegenlicht over bouwen met hout: <https://www.vpro.nl/programmas/tegenlicht/kijk/afleveringen/2019-2020/houtbouwers.html>

Colofon

Uitgave

Provincie Drenthe

Tekst

Prolander, Martin van Dijken

Illustraties, kaartbeelden, fotografie, beeldredactie

LAOS Landschapsarchitectuur

Met medewerking van

Uko Vegter, Emiel Galetzka, Jaap Nanninga, Koen Rotteveel,
Ariës Kuiper, Michaël Duintjer en Taeke Wahle

Ontwerp en opmaak

Sgaar grafisch ontwerp, Saar de Vries & Gerjo van Dam

Redactie

Touché concept & copy

Drukwerk

Drukkerij Tienkamp

In opdracht van en in samenwerking met
provincie Drenthe/Stuurgroep Hunze

provincie Drenthe

Inhoud en verbeelding

In samenwerking met

Groningen, juni 2020

